

İngilizlerin Kafkasya Politikaları Bağlamında Çerkezlere Yönelik İlgileri: John Longworth Örneği

Interest of the English Toward the Circassians Within the Context of Caucasian Politics: The Sample of John Longworth

Ayşegül Kuş*

*Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun, Türkiye

ORCID: A.K. 0000-0002-8051-6001

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ayşegül Kuş,
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Samsun, Türkiye
E-posta/E-mail: aysegulkus@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 06.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.04.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
27.04.2021

Kabul/Accepted: 30.04.2021

Atıf/Citation:

Kuş, Ayşegül. "İngilizlerin Kafkasya politikaları bağlamında Çerkezlere yönelik ilgileri: John Longworth örneği." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 74 (2021): 163-189.
<https://doi.org/10.26650/iutd.854999>

ÖZ

Kafkasya sahip olduğu jeo-stratejik konum nedeniyle, tarih boyunca pek çok devletin hâkimiyet kurmaya çalıştığı bir yer olmuştur. 19. yüzyılda Rusya'nın, bölgede İngiltere'nin Doğu'daki çıkarlarını tehdit ederek yayılması, rahatsızlığa neden olmuştur. Bu nedenle İngiltere, Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi veren Çerkezlerle iş birliği yaparak Rusya'nın bölgede ilerleyişinin önüne bir set çekmek istemiş ve Kafkasya'ya bazı ajanlar göndermiştir. Bunlardan birisi de gazeteci John Longworth'tür. Bu çalışmanın amacı, Longworth'ün eserinden yola çıkarak, İngilizlerin Çerkez topluluklarına yönelik ilgilerinin nedenlerini ve Çerkezlerin, İngiltere'nin kendilerini himaye etmesi yönündeki beklentilerini ele alarak değerlendirmektir.

Anahtar sözcükler: Kafkasya, İngiltere, Çerkezler, Seyyah, Longworth

ABSTRACT

Given the geostrategically important location of Caucasia, many states aimed to establish their domination in the region. In fact, Russia's expansion in the region threatened the interests of England in the East in the 19th century and caused great distress. Therefore, England aimed to put a barrier against the progress of Russia by collaborating with the Circassians and sending agents to the region. One such agent was the journalist John Longworth. Referring to the work of Longworth, this study aims to evaluate the reasons behind the interest of the English toward the Circassians and the expectations of the Circassians from England as a follower.

Keywords: Caucasia, England, Circassians, Traveler, Longworth

Extended Abstract

Caucasia is geographically located on routes stretching across Russia, Persia, and Turkistan. Therefore, the geostrategic location of the region has led to its hosting of several civilizations through the course of time. Some modern studies have unearthed rich cultural materials from different civilizations. Given Caucasia's state as the natural extension of Turkey, it was named together with Anatolia, which is also known as Asia Minor. Aside from its geostrategic location, Caucasia's underground and surface treasures made it an attractive spot for great powers aiming to establish their domination in the region. As in the past, Caucasia also became a subject of interest in modern times. Therefore, Caucasia was frequently mentioned in the legends and myths authored by Greek writers. Following ancient times, the interest in the region did not wane; on the contrary, the interest in it continued, even attracting great powers at present. Especially in the 19th century, the military, political, and economic developments in Caucasia caught the attention of Western powers. One reason for this attraction was the aggressive and expansionist policies of Russia. The English and French seemed disturbed by the policy put into effect by Russia in terms of their military and economic interests. Therefore, some Western countries sent many travelers and researchers to Caucasia to gather information concerning the region's indigenous tribes with the hope of finding partners that could collaborate with them and to closely watch the politics of Russia. In this manner, England and France, in particular, aimed to put a barrier against the progress of Russia, which was not aligned with their general interests in the East.

As a result of the imperialist and expansionist politics of Russia in the first half of the 19th century, Persia had to cede the lands in the north of the Aras River, including Erivan, under the treaties of Gülistan and Türkmençay in 1813 and 1828, respectively. When the Ottoman Empire was defeated in 1828–1829, Persia signed the Treaty of Edirne on September 14, 1829, and the nominal sovereignty was transferred from the Ottoman sultan to the emperor of Russia. Russia attempted to occupy Circassia, thereby causing the Circassians to react unfavorably. Such development upset England the most because she was concerned that the aggressive and expansionist policies adopted by Russia would threaten their Indian trade routes. Therefore, securing such routes in Caucasia was very crucial for England. Moreover, the politics of Russia to go down the warmer seas posed a threat to the political and economic interests of England in the Mediterranean. Hence, in the 19th century, Caucasia became a place of competition between England and Russia. England started to show interest in the tribes who were enemies of Russia to a large extent because of the expansionist politics of Russia. The independence war waged by Caucasian tribes from the end of the 18th century to the 19th century drew the attention of not only England but also other Western countries. England apparently sent several travelers and researchers to the region, and they included Cook, Peter Henry Bruce, Robert Ker Porter, Robert Lyall, J. Stanislaus Bell, Edmund

Spencer, Arthur Thurlow Cunynghame, James Bryce, John Abercromby, Douglas Freshfield, and George Lighton Ditson. These personalities made observations concerning the political, economic, ethnic, religious, and folkloric structure of Caucasia. Their observations related to the region were published as books and enabled Westerners to increase their knowledge about the region and its people about whom they knew very little.

One of the English travelers who visited Caucasia in the second quarter of the 19th century was John Longworth, who worked as a journalist for Thames in İstanbul. He stayed in Caucasia for nearly a year. During his stay, he sent letters to London, detailing his observations in the region. While in Caucasia, he also met James S. Bell and another English individual, Nadir Bey. Even though Longworth emphasized the fact that he and the others did not have official ties with the English government, his work and accounts reflected his unofficial ties with some authorities. Clearly, his travel arrangements were made by the English embassy in İstanbul, and he was sent to the region. However, England tried to obtain information about the developments in the region indirectly through the Circassians, that is, England hesitated to give direct support to the Circassians against Russia as she did not trust other Western countries. Therefore, through agents such as Longworth, England tried to motivate the Circassians and organize them to stand against Russia so as to stop the expansionist politics in the region. In this way, England aimed to set a barrier against Russia using the Circassians. However, one should note that as the Ottoman Empire lost power and sovereignty in Caucasia, Circassians appeared hopeful about finding a new power that can provide them with protection against Russia.

This study is based on the travel accounts of John Longworth titled “A Year Among the Circassians (1837–1838)” and published in London in 1840 in two volumes. The study aims to evaluate such travel notes detailing the political and economic activities of the English that were geared toward collecting intelligence concerning the activities of Russia in the region. These references also reflected the indirect support of England to the independence war of the Circassians against Russia, effects of the English interest on the Circassians, and other important topics. Such body of work clearly placed the English politics in the region under scrutiny.

Giriş

Kafkasya, coğrafi olarak Asya ile Avrupa arasındaki göç yolları üzerinde bulunduğundan, çok sayıda etnik gruba mensup toplulukların birbirine karıştığı bir yer olmuştur. Ayrıca Kafkasya'nın Asya, Avrupa ve Afrika ile kolaylıkla irtibat kurulabilecek bir noktada bulunması, bölgenin jeo-politik olarak önemini arttırmıştır. Bölge, eski dünyanın üç kıtası arasında sosyo-ekonomik bakımdan bir köprü işlevi görmüş olmasına rağmen, otantik kimliğini ve kültürel değerlerini korumayı başarmıştır¹. İlkçağlarda Romalıların, Perslerin ve İskitlerin bölge üzerinde nüfuz elde etmek için yaptıkları mücadeleye orta çağda Bizanslılar, Sasaniler ve Hazarlar da eklenmiştir. Daha sonra bu mücadelelere İslam devletleri katılmıştır. Ancak Moğolların ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya üzerinde kurdukları hâkimiyetin, bölgenin siyasi, sosyal, ekonomik hayatında daha etkili olduğu söylenebilir. Söz gelimi, Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci Han'ın soyundan gelenlerin yönettikleri Altınordu Devleti, Kafkasya tarihinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Çünkü sonraki süreçte bu devlet, güneye incek Rusların toparlanıp güç kazanmalarının önünde bir engel teşkil etmiş olmakla beraber onların üzerinde hâkimiyet kurmayı da başarmıştır. Ancak Timur'un Altınordu Hanı Toktamış'ı yenilgiye uğratması ve hemen ardından Altınordu Devleti'nde ortaya çıkan siyasi kargaşalıklar neticesinde bazı hanlıklara bölünmesi, bölgedeki siyasi konjonktürü Rusların lehine çevirmiş, bundan sonra Ruslar toparlanarak bölgede güç kazanmaya başlamışlar ve böylece Türk saldırılarına karşı koyabilmişlerdir².

1547'de Çar olan IV. İvan (Korkunç İvan), Türk hanlıklarının içinde bulunduğu bölünmüşlükten faydalanmaya çalışmıştır. Süren siyasi iç mücadelelerin yanı sıra, Kazan'ın coğrafi konumu sebebiyle, Rus hücumlarına kolay bir şekilde maruz kalması ve diğer Türk devletlerinden yardım alamamasından dolayı Kazan, Rusların Kafkasya'ya yönelik yayılışının ilk kurbanı olmuş ve İvan, yaptığı dördüncü sefer sonucunda 1552 yılında burayı ele geçirmiştir. Kazan'ı kurtarmaya çalışan Kırım Hanı Devlet Giray'ın gayretleri de herhangi sonuç vermemiş ve Astarhan Hanlığı da 1556 yılında Rus hâkimiyeti altına girmiştir. Böylece Rusya tarihinde yeni bir dönem başlamıştır³. Güney Kafkasya üzerinde birbirleri ile mücadele halinde olan Osmanlı Devleti ile Safeviler, başlangıçta Rus tehlikesini fazla dikkate almamışlardı. Oysa uzun yıllar Rusya'nın Volga boyunca Hazar Denizi'ne, Kafkasya'ya ve Karadeniz'e inmesini engelleyen Kazan'ın Rus hâkimiyetine girişi, bu bölgelerin kapılarını Ruslara açmıştır. Ardından Astarhan'ın da ele geçirilmesiyle Hazar

- 1 Mahmut Bi, *Kafkasya Tarihi*, Berkan Yay., Ankara 2011, s. 66; Muhammed Kemaloğlu, "Kafkasya Tarihi, Geçmişi Etnik ve Dini Yapısı, Terekeme (Karapapah) Türkleri", *Akademik Bakış Dergisi*, sayı 32 (2012), s. 3-4; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, 1958, s. 11.
- 2 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1971, s. 164-166; Abdullah Saydam, "Rusların Kafkasya'yı İşgali", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, V (1990), s. 245; Ayşegül Kuş, *Batılı Seyyah ve Araştırmacıların Gözüyle 19. Yüzyılda Kafkasya*, Serander, Trabzon 2019, s. 13-15.
- 3 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, TTK, Ankara 1993, s. 152-154; A. Yu. Yakubovsky, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.

Denizi'nin kuzeyinden geçen ticaret yolları kontrol altına alınmıştır. Böylece bölgedeki Türk varlığının arasına sokulan Rusya, Hazar kıyılarına ulaşarak yavaş yavaş Ortadoğu'da da siyasi etkinliğini hissettirmeye başlamıştır⁴. Gammer, Rusların Kafkasya ile olan irtibatlarının aslında Kiev prensliği dönemlerine değin gittiğini söyler ve özellikle Rus İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde Rusların, özellikle Dağıstanlı ve Çeçen topluluklarla kurdukları ilişkinin iki farklı kanaldan gerçekleştiğini belirtir. Ona göre bunlardan biri, Kozakların bölgede bağımsız etkinlikleri neticesinde Rusya'nın Kafkasya'nın güneyine doğru yayılmasıdır. Diğerisi ise Rusların Gürcistan ile iletişime geçmeleri ile olmuştur. Nitekim etrafı Müslüman topluluklar ile çevrilmiş olan Hristiyan Ortodoks Gürcü kralları kuzeyde gittikçe yükselen kendileri gibi Ortodoks olan bu siyasi güce yakınlık göstermeye başlamışlardır. Bu durum, zaten bölgeyi ele geçirmek isteyen Ruslar için bir fırsat yaratmıştır⁵.

18. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti ile İran'ın Güney Kafkasya üzerinde mücadele ettikleri sırada Rus Çarı I. Petro'nun yaptığı reformlarla her bakımdan daha da güçlenen Rusya, bölgeye müdahale etmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Rus Çarının İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan'a ulaşmak; ekonomik bakımdan gelişmek; ipek, bakır, pamuk gibi bazı hammadde kaynaklarına ulaşmak ve seyrek nüfuslu toprakları kolonileştirmek gibi bazı siyasi planlarının olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Transkafkasya bölgesinin sahip olduğu geçitlerin jeo-stratejik konumu, Rusya için daha önemlidir. Böylece Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girdiği ve İran'ın da siyasi iç karışıklıklar içerisinde bulunduğu sırada, Rusya'nın siyasi gücü Transkafkasya üzerinde kuvvetli bir şekilde hissedilmeye başladı. Fakat 1769-1774 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar, Rusya ekonomisi için hayati öneme sahip olan Karadeniz'de hem serbestçe dolaşım hakkı elde etmişler hem de İngiltere ve Fransa gibi kimi ülkelere verilen imtiyazları kazanarak Osmanlı Devleti'nin karşısında bölgede önemli bir güç olarak ortaya çıkmışlardır⁶. Ayrıca Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım Hanlığının bağımsızlığını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirerek, Kırım'ın Rusya'ya ilhakının ilk adımını atmış oldu⁷. İngiltere ve Rusya arasındaki rekabetin, Rus Çarı olan Büyük Petro döneminde daha belirgin hale geldiği söylenebilir⁸. Zira iki ülke arasındaki bu rekabet, Rusya'nın İngiltere'nin kontrolü altında olan Hindistan'ı işgal etme yönündeki arzusundan kaynaklanmaktaydı. Ancak 19. yüzyılın hemen başında

4 Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1985, s. 3.

5 Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tzar, Shamil and the conquest of Chechnia and Daghestan*, Frank Cass, Great Britain 2004, s. 1.

6 Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XI, Çağ Yay., İstanbul 1989, s. 181; Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi", çev. Erol Aköğretmen, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11 (1979-1980), s. 344-368; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA*, XXVI, 524-527.

7 Sinan Yüksel, *Rusların Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 57-58; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979, s. 18-19.

8 Mehmet Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", *Tarih Dergisi*, sayı 34 (1983-84), s. 400.

Napoleon Bonaparte'nın Batıda tehlike olarak belirmesi üzerine, Rusya dikkatini Doğu'dan Batı'ya doğru çevirmek zorunda kalmıştır⁹. Kafkasya bölgesi, Hindistan ticaret yolunun güvence altına alınması ve Rusların buraya inmesinin önünde doğal bir set oluşturması sebebiyle İngiltere için oldukça önemli bir yere sahipti¹⁰.

19. yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın bölge üzerinde izlemiş olduğu emperyalist ve yayılmacı politikalar neticesinde İran, Gülistan (1813) ve Türkmençay Antlaşmaları (1828) ile Erivan'ının da dâhil olduğu Aras'ın kuzeyindeki bütün toprakları, Rusya'ya vermek zorunda kaldı. Ardından 1828-1829 savaşını kaybeden Osmanlı Devleti, 14 Eylül 1829 tarihinde imzaladığı Edirne Antlaşması ile Kafkasya'daki bütün haklarından vazgeçmiş oldu. Hatta Ruslar resmen daha antlaşma imzalanmadan, Çerkezistan'ı işgale kalkıştılar. Bu durum, Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinde yaşayan ve bölgenin otokton topluluklarından biri olan Çerkezlerin ciddi tepkisine neden oldu¹¹. Bölgede ortaya çıkan bu siyasi gelişmelerden en çok rahatsız olan ülke ise, Rusların bölgede izlemiş olduğu yayılmacı politikaların Hindistan ticaret yolunu tehlikeye sokmasından endişe duyan İngiltere'ydı. Nitekim İngilizlerin Hindistan ticaret yolunu güvence altında tutmak için en çok ihtiyaç duydukları yerlerden biri Kafkasya'ydı. Bu bağlamda Rusların Doğu'ya doğru izlemiş oldukları yayılmacı politikalar, İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarına zarar verdiği için, Kafkasya'da yaşayan halklarla siyasi ve ekonomik ilişki kurmak önemli olmuştur. Yine Rusya'nın sıcak denizlere inme siyaseti¹², İngilizlerin Akdeniz havzasına yönelik siyasi ve ekonomik çıkarlarına tehdit oluşturmaktaydı. Bu nedenlerden ötürü, Kafkasya özellikle 19. yüzyılda iki tarafın mücadele sahası haline geldi¹³. Ayrıca Karadeniz'de her geçen gün kendi aleyhine olacak şekilde

9 Halil Çetin, "1863-1873 Döneminde Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", *Bilig*, sayı 15 (2000), s. 3; Charles Boulger, *England and Russia in Central Asia*, II, W. H. Allen&Co., London 1879, s. 339; Ayşe Gül Kuş, "The Projections of the English Politics in the Caucasia /Central Asia and the Black Sea Against the Russian Expansionism in the 19th Century in the Works of Edmund Spencer", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, XIII/26 (2019), s. 415-438.

10 Paul Henze, "Russia and the Cuacasia", *Perception*, (June-August) 1996, s. 53; Kuş, *a.g.e.*, s. 418.

11 Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 36 Erzurum 2008, s. 187-199; Haydar Efe, "Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın 'Sıcak Denizlere İnme Politikası' Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, IX/17 (2018), s. 297-334.

12 Rus Çarlığı, coğrafi konumu gereği önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek sonra da batıda Boğazlara ve Balkanlara, doğuda Kafkaslara hâkim olarak güneye inmek siyasetini takip etmiştir. Jeopolitik konumu itibarıyla Kırım, Rus topraklarının Karadeniz ve Akdeniz havzasına açılmasının tek yoludur. Bu gerçeği gören Rusya, özellikle 18. yüzyıldan beri Kırım, Karadeniz-İstanbul ve buna eşdeğer Tuna nehir yolu ile Gürcistan-Tiflis ve Fırat vadisi-Suriye yolunu ele geçirmeye çalışacaktır. Ancak Kafkasya, Rusya'nın Anadolu, İran, Irak ve Suriye'ye inişini engelleyen tabii bir settir. Kafkaslar, bu özellikleri ile Ruslar için askerî ve ticarî bir öneme sahiptir. Bu nedenle Rus çarlarının büyük bir kısmı, bu geniş verimli sahayı Ruslaştırmayı ve halkını kendine bağlamayı ilke edinmiştir. Bununla birlikte, Kafkasların kuzeyindeki Türk-Rus mücadelesi Rusların güneye inmek siyasetlerini hayata geçirmelerini geciktirmiştir. Bkz. Nedim İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, XX (1997), s. 273-313.

13 Mustafa Öztürk, "Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikası Üzerindeki Etkileri (19. Yüzyıl)", *Türk Dış Politikası*, II, ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu, İstanbul 2008, s. 359.

ilerleyen Rusya'nın, Türkiye'nin bölgede yeniden güç kazanması için desteklenmesi veya İngiltere'nin bayrağının, nüfuzunun ve denetiminin Karadeniz'de kendini güçlü bir şekilde hissettirmesi gibi izlenecek kimi politikalarla geri adım atabileceği düşünülmektedir¹⁴.

Bu bağlamda İngiltere, Rus karşıtı olan farklı etnik grup ve inançlara sahip halkları daha yakından tanımak için Kafkasya'ya yakın bir ilgi göstermeye başladı. Zira Kafkas halklarının, 18. yüzyılın sonunda başlayan ve 19. yüzyılda devam eden Rus yayılcılığına karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesi, yalnızca İngiltere'nin değil aynı zamanda diğer Batılı devletlerin de tüm dikkatini ve ilgisini bölgeye çekmeyi başardı¹⁵. Bu kapsamda, Kafkasya'ya John Cook, Peter Henry Bruce, Robert Ker Porter, Robert Lyall, J. Stanislaus Bell, Edmund Spencer, Arthur Thurlow Cunynghame, James Bryce, John Abercromby, Douglas Freshfield, George Lighton Ditson gibi kimi İngiliz seyyah ve araştırmacılar gelmiş ve bölgenin siyasi, ekonomik, etnik, dinsel ve folklorik yapısına dair bazı gözlem ve incelemeler yapmışlardır. Onların bölgeye dair tuttukları kayıtlar kitap olarak yayımlanmış ve böylece Batıda buralara dair önemli bir bilgi birikimi oluşmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'nın Karadeniz sahillerini ziyaret eden ve Çerkezlerle irtibata geçen bir diğer İngiliz seyyah ve gazeteci ise John Longworth'tür. Longworth, 1837-1838 yılında Çerkezlerin yaşadığı bölgede bir yıl kadar kalmış ve Çerkez toplulukları ile ilgili ayrıntılı gözlem ve incelemeler yapmıştır. Onun Çerkeztan bölgesinde kaldığı süre zarfında tuttuğu gezi notları, "A Year among the Circassians (1837-1838)" adı ile iki cilt olarak Londra'da 1840 yılında yayımlanmıştır¹⁶.

Bu çalışmanın amacı, anılan eserden yola çıkarak, bölgede kendini güçlü bir şekilde hissettiren Rus yayılcılığı karşısında, İngilizlerin Çerkezlerle ilişki kurmak ve istihbarat toplamak için bölgede yürüttükleri kimi siyasi ve ekonomik faaliyetleri analiz etmek; Çerkez topluluklarının Ruslar karşısında yürüttükleri bağımsızlık mücadelesine İngiltere'nin verdiği örtülü desteği ortaya koymak; yine İngilizlerin bölgeye gösterdiği yakın ilginin, Çerkez toplulukları üzerinde nasıl bir etki yarattığı sorunsalını ele alıp değerlendirmektir. Böylece İngiltere'nin Çerkezler üzerinden bölgeye yönelik izlediği siyaset gün ışığına çıkarılmış olacaktır. Ayrıca bölge, modern dönemde de jeo-stratejik ve jeo-politik olarak önemini korumayı sürdürdüğü için, güçlü devletler tarafından Kafkasya'da siyasi ve ekonomik nüfuz

14 Ayrıca İngiltere'nin Rusya'ya karşı şiddete başvurmadan sadece vergilerde yapabileceği bazı değişikliklerle bunu başarabileceğinin altı çizilmektedir. *The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. II, Ridgway and sons, London 1836, s. 44. Yine İngiliz arşiv belgelerinde, Türkiye'deki İngiliz ticaretine ilişkin ticari düzenlemelerle ilgili İngiliz konsoloslarının raporlarını içeren detaylı bilgiler yer almaktadır. F.O. 424, *Further Papers Respecting the Tariff off 1839 with the Porte*.

15 Mertcan Akan, "Batılı Bir Oryantalistin Gözünden Rusya ve Kafkasya", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 38 (2013), s. 29-53; İbrahim Telliöğlü, "İngilizlerin Kafkasya ile İlgili İlk Gözlemleri", *Turkish Studies*, X/9 (2015), s. 438; Orhan Doğan - Aysel Erdoğan, "XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgecilğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (3), 2017, s. 839-847.

16 Longworth'ün bu eseri, orijinal başlığından farklı bir isimle "Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı" olarak 1996 yılında Sedat Özden tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. John A. Longworth, *Kafkas Halklarının Özgürlük Mücadelesi*, çev. Sedat Özden, Rey Yay., Kayseri 1998.

kazanmaya yönelik yürütülen faaliyetlere de tarihsel bir arka plan sunarak alan literatürüne katkı yapılması amaçlanmaktadır.

1. Longworth'ün Kafkasya'ya Gitme Nedenleri ve İstanbul'dan Bölgeye Hareketi

1 Mayıs 1837 tarihinde Longworth, İstanbul'dan bir gemiye binerek Sinop üzerinden üç hafta süren bir yolculuğun ardından 23 Mayıs günü Çerkezistan kıyılarına ulaşmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, seyyah, bu yolculuğa, İstanbul'da tanıştığı ve Kafkasya'ya gittiğinde kendisine her konuda yardımcı olacak Hacı lakaplı ve İmamıyiko adında iki kişi ve bir Rum hizmetli ile birlikte çıkmıştır. Longworth, yolculukları esnasında Hacı lakaplı kişinin, büyük bir merak içinde onun Çerkezistan kıyılarına gitme nedenlerini sorgulamaya çalıştığını fark ettiğini söyleyerek, okuyucuya onunla yaptığı konuşma üzerinden bölgeyi ziyaret etme nedenlerine dair bilgiler vermiştir. O, Hacı adlı kişiye kimseden saklayacak bir sırrı olmadığını, Kafkasya'ya ne İngiliz hükümeti ne de başka bir hükümet adına gitmediğini ve yalnızca kendi iradesi ile bu seyahati gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Ardından bu seyahati, kısmen meraktan kısmen de Rusların Kafkasya'ya karşı yeniden saldırıya geçtikleri bir dönemde, Çerkezlerle iletişime geçme konusunda dış dünyada kaydedilen gelişmeler ve daha da önemlisi, Rusların bölgede Çerkezlere yönelik uyguladıkları ablukanın kaldırılması yönünde yürütülen kimi faaliyetler konusunda onları bilgilendirmenin motive edici olduğunu düşündüğü için yaptığını belirtmiştir¹⁷. Seyyah ayrıca aldığı bazı haberlere göre, Rusların, Çerkez toplulukları arasına gönderdikleri adamları vasıtasıyla Vixen adlı İngiliz gemisinin¹⁸, Kafkasya kıyılarında ele geçirilmesinin ardından, İngiliz hükümetinin bu onur kırıcı davranış karşısında sessiz kalmayı tercih ettikleri şeklinde propaganda yaptıklarını, ancak bunun asılsız olduğunu söyler. Zira bizzat İngiltere Dışişleri Bakanı tarafından parlamentoda İngiliz bayrağının onurunun, onların kıyılarının bağımsızlığının güvencesi olduğunun altı çizilmiştir.

17 John Longworth, *A Year among the Circassians (1837-1838)*, Henry Colburn, London 1840, s. 10.

18 Kafkasya ile ticaret yapmak isteyen James Stanislaus ve George Bell kardeşler 1836 yılında İngiliz hükümetine Kafkasya kıyılarındaki Rus ablukasını tanıyıp tanımadıklarına dair bir kararın olup olmadığını sormuşlardır. Ancak bu konuda kendilerine kesin bir cevap verilmeyince, George Bell bu sefer bizzat İngiliz Dışişlerinden konu ile ilgili kendilerine kesin bir cevap verilmesini istemiş ve bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston, konu ile ilgili yazılara (Gazetta) bakmasını söylemiştir. Yazıları inceleyen Bell, İngilizlerin Karadeniz kıyılarındaki Rus ablukasını tanımadığı sonucuna varmış ve Kafkasya ile ticaret yapmak için gerekli belgeleri almak için İstanbul'a gelmiştir. Burada bazı zorluklarla karşılaşan Bell, Urguhart'ın devreye girmesi ile bu sorunları çözmeyi başarmıştır. Ardından Londra'da kiralanan Vixen adlı gemi ile Ekim 1836'ta Kafkasya'ya doğru yola çıkmıştır. Gemi İstanbul'a vardığında durumdan haberdar olan Rus elçisi geminin yola çıkmasına engel olmaya çalışmış, ancak bunda başarılı olamamıştır. Bu gemi yolculuğunu organize edenlerden birisi olan Urguhart'ın bu konuda iki varsayımı vardı. Bunlardan birincisi, eğer Ruslar gemiye el koyarlarsa Rusya ile İngiltere'nin arası daha da açılacaktı. İkinci olarak, eğer Ruslar gemiye el koymazlarsa bu Rusya'nın Çerkezlere yönelik izlediği politikadan vazgeçtiği anlamına gelecek ve böylece İngiltere Çerkezlere doğrudan yardım edebilecekti. Ancak bu varsayımlardan ilki gerçekleşmiş ve Ruslar, Soğucak'a gelmesinden 36 saat sonra ablukayı ve karantinayı ihlal ettiği ve gümrük olmayan yerde ticaret yaptığı gerekçesi ile gemiye el koydular. Mustafa Aydın, "Çerkes Kıyılarında İngilizler (1829-1837)", *Tarih Dergisi*, sayı 38 (2003), s. 89-90.

Bu nedenle, böyle bir kriz esnasında Çerkezlerin bizzat bir İngiliz'in dilinden İngiltere'nin onları terk etmediklerini duymaları daha önemli idi. Ayrıca Longworth, diğer bir niyetinin de kendisi gibi İngiliz olan ve gemisine Ruslar tarafından el konulan Bay Bell ile görüşerek, ona Ruslara en yakın zamanda bu konuda gerekli dersin verileceğini ve Ruslar tarafından yağmalanan mallarının da en yakın sürede kendisine iade edileceğini söylemek olduğunu aktarır¹⁹. Longworth, tıpkı Hacı gibi, okuyucularının da yanlış anlamalarına sebebiyet vermemek için, bölgeye geliş sebebine dair şu açıklamayı yapar:

Rus ablukasını aşarak ve Avrupalıların neredeyse hakkında hiçbir şey bilmediği bir bölgeye nüfuz ettiğimden, burada birkaç kelime ile bazı açıklamalar yapma özgürlüğüne sahip olduğumu düşünüyorum: İstanbul'da ikamet ettiğim esnada Çerkezistan ile ilgili edindiğim bilgiler biraz belirsiz ve romantik olmasına rağmen, ilgimi çekti ve ardından bu büyük bir merak halini aldı. Diğer Asya ülkeleri gibi, burası da Rus hırsının bölgede ilerleyişini hissetmiş ve eş zamanlı olarak Rus hırsı ve baskısı altında inlemişti. Ancak bu ihtilafın doğası komşularınınkinden farklı bir özellik taşıyordu. Rusya, diğer devletlerle olan ilişkisinde silah kullanmaktan ziyade diplomasiyi kullanarak daha fazla kazanç elde etti. Yahut Ruslar bu ikisini dönüşümlü olarak kullandılar. Ancak Kafkasya gibi gözlerden uzak ve yüzyıllardır bireysel bağımsızlığın köklü bir şekilde yerleştiği bir coğrafyada, yozlaşmış yönetimler üzerinde Rusların kullandığı entrika ve diplomasi herhangi bir sonuç vermedi. Bu nedenle, Rusların bölgede kullanacağı tek şey savaş idi.²⁰

Seyyahın verdiği bilgilere bakılırsa, kendisinin bölgeye geliş amacının İngiltere yahut diğer devletlerle herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır ve o, sadece Çerkezlere duyduğu kişisel merak ile bazı romantik hislerden kaynaklı olarak bu yolculuğa çıkmıştır. Ancak Longworth, anılan yapıtında, herhangi bir ayrıntı vermese de kendisinin bölgeye gitmesine karar verildiğini ve bu seyahat için yapılan hazırlıkların gizli bir şekilde yürütüldüğünü de ifade etmekten geri kalmamıştır. Nitekim, ilişkiye geçmiş olduğu ve kendisine Kafkasya'ya yapacağı seyahatinde eşlik edecek olan kişilerin ziyaretlerinin dikkat çekmemesi için seyyah, Pera (Beyoğlu) yakınlarında ikamet ettiği pansiyondan ayrılarak bir arkadaşının yanına taşındığını yazar. Ona göre Pera, Rus görevlilerle doludur ve burada Rusya'nın her yere ulaşan nüfuzuna karşı düşmanlık besleyen herkes, adeta bir suikastçı beklentisi ile dolaşmaktadır²¹. Yine seyyah, majestelerinin hükümetinde resmi görevi

19 Longworth, *a.g.e.*, I, s. 11.

20 Longworth, *a.g.e.*, I, s. 12. Rusların Vixen adlı İngiliz gemisine el koymalarına karşı dönemin İngiltere hükümetine karşı belli suçlamalar yöneltilmiştir. Örneğin, eski bir diplomat tarafından kaleme alınan bir eserde, tüm dünyada İngiltere'nin itibarını zedeleyen Vixen olayının unutulmadığını ve hatta bu davanın tekrar İngiliz mahkemesinde bir jüri karşısında görülmesi gerektiğini belirtir. Zira İngiliz kamuoyu Vixen olayı bağlamında uluslararası deniz hukuku, Çerkezlerin bağımsızlığı, Hindistan'ın güvenliği ve Rusya'nın bölgede izlediği saldırgan politikalar konusunda duyarlılık göstermektedir. *British Diplomacy Illustrated in the Affair of "Vixen"*, Curie and Bowman, New Castle 1839, s. 12. Anılan eserde her ne kadar yazarın adı açık bir şekilde verilmese de ve eserin eski bir diplomat tarafından kaleme alındığı söylene de, Urguhart'ın İngiltere hükümeti adına diplomat olarak çalıştığı düşünülürse, kitabın yazarının büyük bir olasılıkla David Urguhart olması gerektir.

21 Longworth, *a.g.e.*, I, s. 1.

olan bir kişi tarafından, ülkesinin menfaati adına onurlu bir hizmet yapacağı konusunda yörelelendirilmesinin de Kafkasya'ya yapacağı bu ziyaretin önemli nedenlerinden biri olduğunun altını çizer²². Dolayısıyla bu bilgiler, Longworth'ün bölgeye gitme nedeninin bireysel bir irade ile olmadığını ve seyahatini büyük bir olasılıkla hem İngiltere hem de Osmanlı Devleti'nin bilgisi dâhilinde gerçekleştirdiğini düşündürmektedir. Longworth, özel bir görevle İngiliz hükümeti tarafından 1855 yılında Kafkasya'ya tekrar gönderilmiştir. Seyyahın bölgeye gönderilme amacı, İngiliz hükümetinin hem 1855 yılında bölgenin içinde bulunduğu durum hem de müttefik devletlerin bölgede yaşayan toplulukların sağlayacağı iş birliğine ne kadar güvenebileceklerine dair doğru bilgiler elde etmektir. Bu amaç doğrultusunda, Longworth'ün Kafkas topluluklarının en etkili liderleri ile iletişime geçmesi için, acil bir şekilde Kafkasya kıyılarına gitmesine karar verilmişti. Longworth'ün bölgeye yaptığı ziyaretin asıl amacı, gerekli olması durumunda, Çerkez topluluklarının, İngiliz hükümetinin emrinde Ruslara karşı savaşabilecek ne kadar askeri güçleri olduğuna ilişkin bir araştırma yapmaktır. Böylece, İstanbul'da, Kafkasya'ya götürülmesi için, barut ve birtakım silahlar temin edilerek Longworth'ün seyahati için gerekli tüm hazırlıklar yapıldı. Eğer bu malzemeler İstanbul'dan yeterince temin edilemezse Longworth, bunları doğrudan İngiltere'den isteyebilecekti²³. Longworth'ün bölgeden ayrılmasından sonraki süreçte de Osmanlı Devleti'nin bölgede saldırgan bir tutum izleyerek yayılmaya çalışan Ruslara karşı Çerkezistan'a silah ve mühimmat yardımı yaptığı anlaşılmaktadır. Zira Alman basınında çıkan bazı haberlerde, Petersburg'dan gelen bazı mektuplara göre, Çerkezlere silah ve mühimmat taşıyan bazı Osmanlı bandıralı gemilere Ruslar tarafından el konulduğu ve bu gemilerde ele geçirilen bazı belgelerin de bunu teyit ettiği yönünde bilgiler yer almaktadır. Hatta Rusya, bu durumun Çanakkale antlaşması hükümlerine gönderme yaparak suç olduğunu Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir. Osmanlı hükümeti ise Çerkezistan bölgesine gidecek mühimmat ve silah sevkinin bir daha gerçekleşmemesi yönünde önlemler alınacağına dair Ruslara güvence vermiştir²⁴. Bu bilgilerden, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın bölgedeki güçlü siyasi ve ekonomik nüfuzu karşısında doğrudan bir tavır sergileyecek güçte olmasa da Kafkasya'da Ruslara karşı verilen direniş mücadelesini dolaylı olarak desteklediği ve Rusya'nın bölgedeki yayılcı politikalarından tıpkı İngiltere gibi rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Longworth, Rusların Karadeniz'de izledikleri saldırgan ve yayılcı politikalarından rahatsız olan İngiliz hükümeti tarafından bölgeye gönderilen ilk kişi değildi. Söz gelimi, İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston, Longworth örneğinde olduğu gibi, 1833 yılında İstanbul'da İngiliz büyükelçiliğinde kâtip olarak görev yapan David Uguhart'ın ve bazı ajanların tüccar kimliği altında bölgeye gönderilmesine karar verdi ve bu yönde yapılacak faaliyetler, bizzat İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi olan Ponsonby tarafından organize

22 Longworth, *a.g.e.*, I, s. 16.

23 Musa Şaşmaz, "Longworth's Mission to Circassia in 1855", *OTAM*, 10 (1999), s. 225-226.

24 *The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. III, James Ridgway and sons, London 1844, s. 177.

edildi. Yine 1834 yılında Rusların bölgede Çerkez topluluklarına karşı saldırıları artınca, Şapsığ ve Natukhaçların önde gelen liderleri, bu durum hakkında bir değerlendirme yapmak için Adegum nehri yakınlarında bir araya gelerek bir toplantı yapmışlar ve İngiliz Yüzbaşı Lions bu toplantıya bizzat katılmıştır. Lions beraberinde Çerkezlerin önde gelen önemli kişilerinden birisi olan Sefer Bey'den²⁵ Ruslarla barış yapmak yerine, onlara karşı direnmeleri yönünde çağrı yapan bir mektup da getirmiş ve ilkbahar yahut yaz aylarında Türklerden ve İngilizlerden yardım alacaklarına dair onlara bazı teminatlar vermiştir²⁶. Lions'un toplantıda vermiş olduğu bu bilgi, Türkiye'den yeni dönen elçilik heyeti tarafından da teyit edilince, Ruslarla barış yapmaktan vazgeçilerek, düşmana karşı hep birlikte mücadele edilmesine karar verilmiştir²⁷. İngiltere'nin Kafkasya'ya yönelik izlediği politika bağlamında Ponsonby, 1836 yılında da Morning Post muhabiri J. A. Stewart'ın²⁸ bölgeye göndermiştir²⁹. Buna ek olarak, aynı yıl Ponsonby ve Urguhart'ın öncülüğünde, Karadeniz kıyılarında istihbarat çalışmaları ve ticaret yapmak amacıyla James Stanislaus ve George Bell kardeşler ikna

25 Bazı kaynaklarda, Sefer Zaniko'nun Anapa civarında geniş topraklara sahip olan Zaniko ailesine mensup olduğu yer almaktadır. Kimi Rus kaynaklarında ise ondan knez (prens) olarak söz edildiği görülmektedir. Zaniko ailesi geçmişte Çerkezlerin Rusya'ya karşı ortaya koydukları politikaların belirlenmesinde önemli ve etkin bir rol oynamıştır. Sefer Zaniko ya da diğer adıyla Zanzade Sefer, 1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra gelişen olayların hem çok içinde hem çok dışında kalan, ancak Çerkezlerin Rusya ile mücadelesinde etkin bir rol oynayan kişilerden birisidir. Onun siyasi görüşleri Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin ve İngiltere'nin Kuzey Kafkasya'ya yönelik politikaları bağlamında şekillenmiştir. Osmanlı kaynaklarında Çerkez ileri gelenlerinden ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan birisi, İngiliz kaynaklarında Çerkezlerin bağımsızlığı için mücadele veren bir kahraman, Rus kaynaklarında ise bir Osmanlı ajanı olduğundan söz edilir. Çerkezler Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile ilgisinin kalmadığını öğrendiklerinde, tam bir hayal kırıklığı yaşamışlar ve Osmanlı Devleti'nin Çerkezlerden nasıl vazgeçtiğine bir anlam verememişlerdir. Böylece, bir durum değerlendirmesi yaparak ne yapacaklarına karar vermek üzere toplanmışlardır. Hemen hemen bütün Çerkez ileri gelenlerinin katıldığı toplantıda, Sefer Zaniko'nun etkisiyle, Rusya ile mücadeleye devam edilmesi ve bunun için Osmanlı Devleti'nden yardım istenmesi yönünde karar alınmıştır. Ayrıca toplantıda Natuhaç, Şapsığ, Abzeh, Bjeduğ, Kemirguey, Hatukay, Mehoş, Besni, Başlıbay, Teberde, Braki ve Karaçay kabilelerinin ileri gelenleri Sefer Zaniko'ya kendilerini temsil etmesi için bir vekâletname vermişlerdir. Bunun üzerine Zaniko, onlara Kur'an üzerine yemin ettirmiş ve dışarıdan bir yardım gelinceye yahut gelecek yardımdan ümitlerini kesinceye kadar savaşa devam edeceklerine ilişkin ona söz veremelerini istemiştir. Bu nedenle Çerkezler, Osmanlı Devleti'nden yardım istemek için, Sefer Zaniko başkanlığında 22 delegeden oluşan bir heyeti İstanbul'a göndermişlerdir. Hatta gönderilen elçilik heyeti, İstanbul'da çok büyük ilgi görmüş ve heyetin üyelerine konum ve sınıflarına göre bazı hediyeler ile para verilmiştir. Bu konuda tafsilatlı bilgi için bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, "Kuzey Kafkasya'nın Uluslararası Lideri: Sefer Zaniko", *Bilig*, sayı 76 (2016), s. 60-63; Yahya Khoon, "Prince of Circassia": Sefer Bey Zanuko and the Circassian Struggle for Independence", *Kafkasya Çalışmaları*, 1/1 (2015), s. 73-97.

26 Ali Kasımov- Hasan Kasımov, *Çerkes Soykarımı*, çev. Orhan Uravelli, Takav Matbaası, Ankara 1995.

27 Aydın, a.g.m., s. 86-87.

28 Longworth de gezi notlarında, gazeteci Stewart'ın kendilerinden önce bölgeye geldiğini ve yerli halkla ilişkiye geçtiğini söyler. Longworth, *a.g.e.*, I, s. 264.

29 Aydın, a.g.m., s. 88. Portfolio'da 1836 yılında Rusların bölgede yürüttükleri siyasi ve askeri faaliyetlerin İngiltere için rahatsız edici olduğu ve İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarını tehdit eden bu faaliyetlerin önüne geçmek için acilen tedbir alınması gerektiğinin altı çizilmektedir. Örneğin, Ruslara ait 12.000 kişiden oluşan bir ordu, Çerkesya sahilinde yer alan Anapa ile Gelincik arasında bulunan bir kaleyi ele geçirmiştir ve bu olay, Rus ilerleyişinin önünde önemli bir engel teşkil eden Kafkas haklarının umutlarına ve çabalarına da ciddi bir darbe indirmiştir. *The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. I, James Ridgway and sons, London 1836, s. 369.

edilerek bölgeye gönderilmiştir³⁰. İşte Longworth'un yapıtında adından sıkça söz ettiği ve Kafkasya'da bulunduğu esnada bir araya gelerek birlikte birtakım faaliyetlerde bulunduğu kişi, James S. Bell'dir³¹. Yine Urguhart tarafından İngilizce ve Fransızca yayınlanan Portfolio adlı dergide, Rusların Kafkasya'da ilerlemesine bağlı olarak hâkimiyetini arttırması, yorgun düşmüş Osmanlı Devleti'nin bunlar karşısında elinin kolunun bağlı olmasının yarattığı güvensizlik duygusu, Rusların bölgeyi ele geçirmek için yaptıkları entrikalar ve en önemlisi onların bölgeye yönelik hareketlerinin oldukça ciddi bir hal almasının, Ruslara karşı direnmek için Çerkez topluluklarının bir araya gelmekten başka bir seçenekleri olmadığı fikrine sahip olmalarına sebebiyet verdiği belirtilmektedir³². Dolayısıyla, Longworth'un gezi notlarında verdiği bilgilere bakıldığında, tıpkı Urguhart, Yüzbaşı Lions, gazeteci Stewart ve Bell gibi, onun da Kafkasya bölgesi üzerinde kendini güçlü bir şekilde hissettiren Rus etkisini yerinde gözlemlemek ve bölgede yaşayan Çerkez toplulukları ile iletişime geçerek, onları bir araya getirip Ruslara karşı direnmeleri konusunda motive edici çalışmalar yürütmek için İngiliz hükümetinin bilgisi dâhilinde, bu seyahati gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

2. İngilizlerin Çerkez Toplulukları ile İletişime Geçme Çabaları ve Yürütülen Faaliyetler

Bölgede buldukları süre zarfında Longworth ve Bell, Çerkez topluluklarının hem Ruslara karşı vermiş oldukları onurlu mücadelede yalnız olmadıklarını göstermek hem de onların güvenini kazanmak için pek çok kez düzenledikleri Meclis toplantılarına katılmışlar ve böylece onların Ruslar karşısında vermiş oldukları bağımsızlık mücadelesinde motive edici bir rol oynamaya çalışmışlardır. Söz gelimi, bu Meclis toplantılarından birine katılan

30 Ardından Bell, Kafkasya ile ticaret yapabilmek için gerekli belgeleri almak amacıyla İstanbul'a gelmiş, ancak burada bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Bell, Urguhart'ın devreye girmesi ile sorunları aşmış ve gerekli izni almayı başarmıştır. Ardından Vixen adlı gemi kiralananak 9 Ekim 1836 tarihinde Londra'dan Çerkez kıyılarına doğru yola çıkmıştır. Gemiye karantınayı ihlal ve gümrük olmayan yerde ticaret yaptığı gerekçesi ile Ajaks adlı Rus gemisi tarafından el konulmuştur. Norman Luxembourg, *İngilizlerin Rusya'ya İlgisinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1998, s. 134, 139, 144; Kasimov, *a.g.e.*, s. 134; Charles Webster, "Urguhart, Ponsonby and Palmerston", *The English Historical Review*, LXII/244, Oxford 1947, s. 342. Bell, eserinde Vixen olayını duymuş olan okuyucularının, onun Kafkasya'ya yaptığı ziyaretinin temel amacının bölge ile ticari ilişkiler kurmak niyeti ile gerçekleştiğini zaten farkında olacaklarından söz eder. Ardından bölgeye yaptığı ikinci ziyaretinin de benzer bir amaç taşıdığını belirtir. O, pek çok kişinin düşündüğü gibi, Vixen gemisine Ruslar tarafından el konulmasından ötürü, İngiliz hükümetinin bir tazminat talep edeceği ve böylece bu toprakların ticarete açılacağını umduğunu söyler. Ona göre bu seyahat, Majestelerinin Dışişleri sekreterinin arzusu ile gerçekleşmiştir (daha doğrusu böyle olduğuna inandırılmıştır) ve bu istek, Bay Strangways kanalı ile İstanbul'daki İngiliz elçiliğinde görev yapan Urguhart'a iletilmiştir. Urguhart da Bell ile birlikte bu seyahat için gerekli olan tüm hazırlıkları yapmıştır. James S. Bell, *Residence in Circassia During the Years 1837-1838-1839*, I, Bradbury and Edwards, London 1840, s. v.

31 Longworth, *a.g.e.*, I, s. 93-116.

32 *The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. I, James Ridgway and sons, London 1836, s. 238. Anılan eserde, Kafkasya'da yaşayan toplulukların konuştukları dil ve kültürleri, fiziksel özellikleri, kişilikleri ve nüfuslarına ilişkin oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. *Portfolio*, Vol. I, s. 231, 297, 370, 478. Bu bilgilerin, İngilizlerin Çerkezler özelinde Kafkasya'daki Rus yayılmacılığı karşısındaki tedirginliklerini ve buna bağlı olarak onların bölgeye yönelik ilgisini ortaya koyar nitelikte olduğu söylenebilir.

Longworth, bölgede asıl bulunma nedenini ortaya koyan bazı önemli ipuçları verir. O, toplantının Çerkezler arasında önemli ve saygın bir yere sahip olan Mansur Bey tarafından açıldığını ve Çerkez topluluklarının Ruslara karşı vermiş oldukları mücadeleye yönelik İngiltere'nin izlediği politikanın ne olduğuna dair kendisine bazı sorular yöneltildiğini, ancak verdiği cevapların, toplantıya katılanlar için çok tatmin edici olmadığını söyler. Zira Longworth, İngiliz hükümeti ile doğrudan herhangi bir ilişkileri bulunmadığından İngiliz hükümeti adına da fikir beyan etme yetkisi olmadığını ve bu konuda yapacağı açıklamaların da sadece bireysel düşünce ve görüşlerini yansıttığını ileri sürer. Ancak Longworth, ondan beklediği cevapları alamayan ve dışarıdan bekledikleri yardımın da gelmediğini gören bu insanların cesaretlerinin kırılacağını fark ettiği için, onların umutlarını yükseltmenin önemli olduğunu söyler ve onların Ruslara karşı yaptıkları savaflara bizzat gönüllü olarak katılmak istediğini belirtir. Fakat Longworth, İngiliz hükümeti ile herhangi bir resmi bağı olmadığını söylemesine rağmen, toplantıya katılan insanların umutlarını canlı tutmak için İstanbul'daki İngiliz elçisi tarafından Çerkezlere iletmek üzere Bay Bell'e verilen gizli bir mesajdan söz etmenin ve bunun paylaşılmasının etkili olabileceğini düşündüğünü aktarır. Lord Ponsonby mesajında, Bay Bell'den çok kısa bir süre içinde kendisinden bazı önemli haberler alacaklarını Çerkezlere söylemesini istemektedir. Ponsonby ayrıca Bell'e onun bölgeye yapacağı seyahatten haberdar olmadığını ve aslında bu mesajı, Çerkezlere bizzat kendisinin vermek istediğini de söylemiştir. Seyyah, Çerkezlerin elçisi olarak Türkiye'de bulunan Sefer Bey'in adamı Nogay İsmail'in getirdiği mektuplar açılmadığı ve Ponsonby'nin mesajında kast ettiği haberlerin bu mektuplarda olduğuna dair hiç kimsenin herhangi bir şüphesi kalmadığı için, Bay Bell'in onlara getirdiği mesajın doğruluğunun teyit edildiğini belirtir³³. Ardından oldukça cesur ve vatanperver bir kişi olan Mansur'un Meclis'te yaptığı konuşmadan etkilenen Longworth, aslında ticari amaçlar için beraberinde getirdiği ve masrafını Bay Bell ile yarı yarıya karşılamak üzere anlaştıkları iki yahut üç tonluk kurşunu onlara hediye ettiğini söyler ve bu bağışın Çerkezler arasında büyük bir sevinç ve mutluluğa neden olduğunu yazar³⁴. Görüldüğü üzere Longworth ve Bell, doğrudan olmasa da örtük bir şekilde Çerkezlerin Ruslara karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesini desteklemeye çalışmaktadırlar. Ayrıca hâlihazırda başta İngiltere olmak üzere dış dünyadan bekledikleri yeterli desteği alamayan Çerkez topluluklarının hem umutlarını hem de cesaretlerini arttırmak için ihtiyaç duydukları kurşun ve barut gibi kimi önemli ihtiyaç maddelerini sağlayarak onlara mühimmat desteği sağlamaktadırlar. Longworth, önemli olarak nitelendirdiği bir başka Meclis toplantısına ise, Çerkezlerin, "İngiliz Nadir" koduyla isimlendirdikleri kişi ile birlikte katılır. Longworth yaptında, bu kişinin yanında kâtipliğini yapan Ömer adında bir Türk ile birlikte Trabzon üzerinden bölgeye geldiği bilgisini verir³⁵. Ancak seyyah, Nadir Bey'in getirdiği haberlerin

33 Longworth, *a.g.e.*, I, s. 118, 121.

34 Longworth, *a.g.e.*, I, s. 121, 123.

35 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 179. Longworth ayrıca eserinin giriş kısmında Çerkeziistan'a gelen İngilizlerden söz ederken, bölgeyi ziyaret eden ilk kişinin Bay Urguhart olduğunu ve bu ziyaretin, Çerkezlerin kaderinde önemli

çok iç açıcı olmadığını ve bu haberlerin doğruluğunun kendisine gönderilen mektuplarla da teyit edildiğini söyler. Ona göre, bu haberler içinde en kötüsü İngiltere Kralı olan IV. William'ın öldüğüne dair olan haberdir; çünkü Çerkezler, onun ölümü ile birlikte özgürlük mücadelelerinde çok önemli bir dostlarını kaybetmişlerdir. Kral William, dünyanın büyük bir kısmının Rus hâkimiyeti altına girmemesi konusunda kararlıdır ve gerçekten yabancı bir boyunduruğun altına girmemek için cesur bir şekilde mücadele sürdüren Çerkezlere karşı derin bir sempati beslemektedir. Ayrıca Vixen olayının, İngiltere'nin onuruna yakışmayan bir şekilde sonlandırılması, konunun asılsız temellere dayandırılarak kapatılması, şu ana kadar Çerkezler için yapılmış şeylerin inkâr edilerek farklı bir yola girilmesi, İngiltere'yi şimdiye kadar başa geçmiş en başarılı kralından mahrum eden büyük felaketin sonuçlarıdır³⁶. Longworth, Çerkezler için iç açıcı olmayan bu haberlerin geciktirilmeden onlara iletilmesi gerektiğini ve bu amaçla Nadir Bey ile birlikte bir bildirme kaleme almanın zorunlu olduğunu belirtir. O, katılacakları Meclis için kaleme aldıkları bu bildirme hakkında şunları söyler:

Getiren kişi bakımından oldukça zor bir görev olan bu nahoş haberlerin Çerkezlere iletilmesi gerekiyordu. Ülkenin her tarafından endişe içinde olan çok sayıda insan bir araya geldiği için, bu haberlerin geciktirilmesi mümkün değildi. Bu konuyu tartışmak için çok az bir zaman vardı; çünkü ertesi gün büyük bir Meclis toplanacaktı. Bu nedenle, Mecliste okunması için acil bir şekilde bir bildiri kaleme almaya karar verdik. Bildiriye öncelikle ölümünün Çerkezlerin davası için oldukça şanssız bir durum olduğunu altını çizerek Kral William'ın vefat haberi ile başladık. Ancak hala Avrupa'da onları destekleyen ve onlar için çaba göstermekten imtina etmeyen dostları olduğu konusunda onlara güvence verdik. Ayrıca onlara yönelik bu ilgi ve sempatinin, dostları olan Davut Bey'in çabaları sayesinde olduğunu onlara açıkladık. (David Urganhart). Yine Urganhart ile herhangi bir ilintisi olmamasına rağmen, Nadir Bey'in bölgeye gelmesi ve onlar için beraberinde getirdiği az bir miktarda silahın da İngilizlerin Çerkezlere olan ilgisinin önemli bir göstergesi olduğunu belirttik. Fakat bana gelen mektuplar aracılığı ile onlara ilettiğim gibi, Avrupa'daki dostları, onlara, daha büyük bir ölçekte yardım etmek için hazırlık yapıyorlardı. Böylece, vatanlarını savunma mücadelelerini sürdürmeleri ve bir araya gelerek güçlerini birleştirmeleri konusunda onları teşvik ettik. Fakat hem ülkemizin güvenilirliğine gölge düşürür düşüncesi hem de iki taraf için de daha iyi olacağı için Vixen olayına dair herhangi bir şey söylemedik.³⁷

Longworth devam eden satırlarda, yüksek sesle okunan ve Meclis'in önemine dikkat çeken bu bildirinin, bir araya gelen insanlar tarafından genel olarak olumlu karşılandığını,

---

bir dönüm noktası olmasına rağmen, oldukça kısa sürdüğünü ve Urganhart'ın bölgeye yaptığı bu gezi ile ilgili gözlemlerini dış dünya ile paylaşmadığını söyler. Ardından gazeteci Stewart'ın bölgeyi ziyaret ettiğini ve onun, gezi notlarını gerçeğe sadık ve canlı betimlemelerle kaleme aldığını yazar. Stewart'tan sonra, bölgeye gelen Bay Bell'in ise, ilk ziyaretine dair gözlem ve incelemelerini kayıt altına aldığını ve Bell'in bölgeye ikinci ziyareti esnasında kendisinin de onunla birlikte bir yıl kadar Çerkezistan'da kaldığını ve bu sırada kendilerine Bay Knight adlı bir İngiliz'in katıldığını belirtir. Büyük bir olasılıkla Çerkezlerin Nadir Bey olarak isimlendirdikleri bu kişi, Longworth'ün sözünü ettiği Bay Knight olmalıdır. Bkz. Longworth, *a.g.e.*, I, s. vii.

36 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 180-181.

37 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 181-182.

hatta alkışlandığını ve toplantının oldukça verimli bir havada geçtiğini söyler. O, ayrıca toplantının samimi ve içten bir havada geçmesinde, Nadir Bey'in toplantıya gelirken giymiş olduğu ön yüzünde yeşil ve altın renkte işlemeleri olan geleneksel kırmızı ceketin önemli bir etkisinin olduğunu düşündüğünü kendisine söylediğini yazar. Ancak kendilerini rahatsız eden tek konunun, Nadir Bey'in beraberinde getirdiği ve bu konuda Çerkezlerin asla taviz vermeyecekleri barutun dağıtılması meselesi olduğunu belirtir. Nitekim Nadir Bey, haklı olarak getirmiş olduğu barutu düşmana karşı dilediği gibi kullanma konusunda kendisine izin verilmeyişinden rahatsızdır. Seyyah, Nadir Bey'in bu duruma bir çözüm getirmek amacıyla kendilerine her konuda danışmanlık yapan Mehmet adındaki kişiye danışarak toplam 16 adet olan barut kasalarından dört tanesini kendisi adına sakladığını ve kalan diğer kısmının ise ülkeye dağıtılması için gerekli kişilere verildiğini aktarır³⁸. Seyyahın hem Bay Bell hem de Nadir Bey ile birlikte Çerkezlerin önemli konuları tartıştıkları ve kararlar aldıkları Meclislere bizzat katılmaya çalıştıkları görülmektedir. Onların bu tür önemli toplantılara katılma amaçlarının Çerkezlerin Ruslara karşı verdikleri mücadele sürecinin hem bir parçası olmak hem de onları her konuda desteklediklerini göstererek umutsuzluğa kapılmamaları yönünde motive etmek olduğu söylenebilir. Buna ek olarak, İngilizlerin, burada barut dağıtma örneğinde olduğu gibi, Çerkezlerin ihtiyaç duydukları kimi ihtiyaç maddelerini temin ederek, bölgede Ruslara karşı verilen mücadeleye cephane desteği de sağladıklarını belirtmek gerekir. Yine Nadir Bey'in Meclise geleneksel giysiler giyerek gitmesini, İngilizlerin hem Çerkez topluluklarının güvenlerini kazanmak hem de bölgede İngilizlere yönelik sempatinin pekiştirilmesi şeklinde yorumlamak mümkündür.

Longworth, Bell ve Nadir Bey'in Rusların bölgede yürüttükleri askeri faaliyetlere dair bilgi almak için Pşat, Abun, Gelincik, Semez, Kuban gibi Çerkez topluluklarının yaşadıkları bölgelere de geziler düzenledikleri görülmektedir. Ancak sey yah, misafir statüsünde oldukları için özgür bir şekilde diledikleri yere gitmelerine izin verilmediğini ve bu durumu ancak bölgede daha güçlü bir otoriteye sahip birisine bağlanarak aşmaya karar verdiklerini aktarır. Ardından bölgede böyle bir güce sahip tek kişinin herkes tarafından saygı gören Mansur Bey olduğu ve bu nedenle ziyaret etmek için ona haber gönderdiklerinden söz eder. Ona göre Mansur Bey, bir sonraki gün onların bu isteğine olumlu cevap vermiş ve bunun üzerine onun yaşadığı yere gitmişlerdir. Ancak Mansur Bey'in yaşadığı ev, bölgede sahip olduğu güç ve otorite ile orantılı değildir. Bütün gücünü ve zamanını halkı ile ilgili işlere vakfettiği için, ailesinden kendisine kalan mal varlığı da artmaktan ziyade azalmış ve bundan geriye Kuban düzlüklerinde otlayan bir kısırak sürüsünden başka bir şey kalmamıştır. Mansur bizzat düşman topraklarına yapılan saldırılara liderlik yapsa da bunlardan elde edilen ganimetten çok az bir pay almaktadır. Ancak halk onunla ilgilenmekte ve ihtiyaçlarının karşılanması yönünde her şeyi yapmaktadır. Örneğin, halkın gönüllü olarak verdikleri büyük baş hayvanlarla ağılları

38 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 189-191.

boş kalmamaktadır. Yine ziyaretleri esnasında Mansur'un arkadaşlarından olan biri ona 50 tane koyun hediye etmiştir. Mansur'un ikamet ettiği yapı her türlü ihtişam ve debdebeden uzak olmasına rağmen onun insanlar üzerinde güçlü bir nüfuzu vardır; çünkü kamu işleri ile ilgili ona danışmak için gelen saygın yaşlıların ve Kuban'ın ötesine yapılacak akınlarda Mansur'un kendilerine komuta etmesini isteyen delikanlıların sayısı o kadar fazladır ki; ne çevrede bulunan ağaçların sayısı, ziyarete gelenlerin atlarının bağlanması için yeterlidir; ne de konuk evinin duvarları ziyaretçilerin silahlarını almaktadır³⁹. Longworth, ziyaretleri esnasında Mansur Bey'e dair izlenimlerini şu şekilde aktarır:

Ziyaret için gelen bu kalabalığın arasından geçtik ve kapıda bizzat ev sahibimizin beklediği eve doğru yürüdük. Yataktan henüz kalkmış olan Mansur, ancak bir koltuk değneğinden destek alarak ayakta durabiliyordu. Acı çekiyor olmasına rağmen tavırları neşeli ve nazikti. Onu ilk kez görme fırsatı elde eden Nadir, yiğitliği ve samimiyetinden etkilendiği kadar, onun nezaketinden de etkilendi. Biz, tüm misafirler evden ayrılınca, onunla özel bir görüşme yapma isteğimizi ilettik. Konuşmamızın ana konusu, bizim bu topraklardaki anormal durumumuz ile gerçekte bizim kim olduğumuz yönünde, insanları ikna etmekte zorluk çekiyor olmamızdı. Bazen insanların gözünde şüpheli bir duruma düşerken, bazen de gereğinden fazla saygı görüyorduk. Oysa bizim tek istediğimiz şey, zamanımızı istediğimiz gibi özgür bir şekilde geçirebilmektir. Bunun üzerine, Mansur şikâyet ettiğimiz bu durumdan ötürü, üzüntü duyduğunu ve bunun, insanların kötü niyetinden ziyade, cahilliklerinden kaynaklandığını belirtti. Mansur'a göre, hem bu insanların içinde buldukları güçlükler, hem de bu topraklarda Avrupalıların varlığına pek alışık olmamaları, bölgeye yapılan ziyaretlerin amacı konusunda onların kandırılmalarına yol açmaktadır. Fakat Mansur'un açık bir şekilde gördüğü şeyi, onlar anlayamıyordu. Ona göre, tüm uluslararası ilişkiler için bir başlangıç olmalıdır ve bu topraklarda herhangi bir çıkarı olmayan, anneleri ve babaları bu topraklarda yaşamayan ve büyük güçlükler altında Çerkezya'yı ziyaret eden bu insanları, diğerlerinin de izleyeceğini ve ancak bu şekilde, İngilizlerle Çerkezler arasında güçlü bir bağ kurmak mümkün olacaktır. Ancak kurulan bu güçlü ilişkiden faydalı sonuçlar elde edilebilecektir.⁴⁰

Longworth ayrıca Mansur'un sözlerindeki samimiyet ve içtenliği açık bir şekilde gözlemlediklerini ve bundan etkilenen Nadir Bey'in de hemen söz alarak buradan dönüşünde, bütün eyaletlerin temsilcilerinden oluşan bir temsilci heyetini kendisi ile birlikte İngiltere'ye götürebileceğini Mansur'a söylediğini aktarır. Zira böyle bir girişim, İngiltere ile Çerkezistan arasında ilişki kurulmasını sağlayacaktır. Buna ek olarak Longworth, Nadir Bey'in böyle bir misyonun başarılı olması için yapılacak tek şeyin, düşmana karşı kararlı bir eylem yaparak bir kale ele geçirmek olduğunu Mansur Bey'e söylediğini belirtir. Ancak Mansur Bey, ayağındaki yaradan dolayı, böyle bir akını hemen komuta edemeyeceğini ve ancak birkaç gün sonra bunu yapabilmesinin mümkün olacağını söyler. Bunun yanı sıra Mansur Bey, bu birkaç günü, Çerkezlerin lideri olmayı arzu eden kişiler için vazgeçilmez bir unsur

39 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 227-228.

40 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 229-230.

olan teveccühlerini kazanmak adına kullanabilecekleri yönünde onlara tavsiyede bulunur. Hatta o, ırkdaşlarının güçlü, kuvvetli ve dik başlı olduklarından, bir paşanın yahut soylu bir prensin kaş çatmasını bile dikkate almadıklarını, fakat tatlı dilin her kapıyı açtığını ve hatta kendisinin de bu kadar sevilmesinin sırrının kullandığı tatlı dil olduğunu vurgular⁴¹. Görüldüğü üzere Longworth, Bell ve Nadir Bey hem bölgede daha rahat ve özgür hareket edebilmek hem de üzerlerinde hissettikleri şüpheleri ortadan kaldırmak için, çevrede saygın ve nüfuzlu bir isim olan Mansur Bey ile görüşmüşlerdir. Ayrıca Nadir Bey örneğinde olduğu gibi, bölgeye İngiltere'nin dikkatini çekmek için Ruslara karşı etkili eylemlerde bulunmaları hususunda Çerkezleri ikna etmeye yönelik politika izlediklerini de belirtmek gerekir. Nitekim Longworth eserinde, Semez'de uzun süre ikamet etmelerinin asıl nedeninin, bazı Çerkez liderlerinin İngilizlerin bölgedeki varlığının halkı daha da cesaretlendirdiği ve bazı konularda onların tavsiyelerine ihtiyaç duydukları yönündeki görüşleri olduğunu vurgular. Ancak seyyahın aradan zaman geçtikçe Çerkezlerin Ruslara karşı pek harekete geçmeye niyetlerinin olmadığı ve bazı konuları da ağırdan almaya çalıştıklarını fark ettiklerinden ötürü daha iç bölgelere doğru gitmeye karar verdikleri şeklinde aktardığı bilgi, bunu teyit eder niteliktedir⁴².

Longworth ve beraberindekilerin Mansur'dan başka görüştükları bir diğerk lider ise, bölgede saygın ve nüfuzlu birisi olan Bjeđuđ prensi Pşıkuy Bey'dir. Bjeđuđ bölgesi İngilizlerin ikamet ettiği bölge ile sınırdır ve bu nedenle seyyah geldikleri ilk andan itibaren bölgenin en önde gelen kişisi olan Pşıkuy Bey ile irtibata geçtiklerini yazar. Hatta kendilerine verilen tavsiye üzerine bu kişiye bazı hediyeler ile bir haberci de göndermişlerdir. Ona göre, Pşıkuy Bey şartlar gerektirdiği için Ruslarla anlaşmış gibi gözüken bir politika izlemektedir. Ancak o, bu şekilde Ruslardan elde ettiği bazı bilgileri soydaşlarına ileterek onların mücadelesine elinden geldiğince yardım etmeye çalışmaktadır. Hatta bazen maske takarak Şapsığların Rus bölgelerine yaptıkları baskınlara bile katılmaktadır. Pşıkuy Bey, Longworth ve diğerk İngilizler ile görüşerek onların bölgeye geliş sebeplerini ve planlarını öğrenmek istemiştir. O, Rus generalden bu görüşme iznini kendilerine her şeyi anlatmak şartı ile zorlanmadan almıştır; çünkü Ruslar da tıpkı Çerkezler gibi Longworth, Bell ve Nadir Bey'in İngiliz hükümetinin temsilcisi olduklarına inandıkları için onlarla ilgili bilgi edinmeye can atmaktadırlar. Longworth, PşıkuyBey ile yaptıkları özel görüşmeye dair řu bilgileri verir:

Pşıkuy Bey, Rusların nihai emellerinin tüm ülkeyi ele geçirmek olduğunu en iyi bilen kişinin kendisi olduğu konusunda bizi temin etti. O, aynı zamanda kendi kabilesinin insanların Rus ilerleyişi karşısında hem Şapsığları hem de Natuhaçları en içten duyguları ile desteklediklerini, ancak tüm topraklarının Rus saldırılarına maruz kaldığından, komşularına karşı yürütölen acımasız saldırılara sessiz kalmaktan başka bir seçenekleri olmadığını da biliyordu. Ancak ihtiyaç halinde Abzeh dağlarına çekilmelerine izin verildiği

41 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 230-231.

42 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 107-108.

takdirde, hemen onlarla birlikte mücadeleye katılacaklarını ve asla Ruslarla bir anlaşma yapmayacaklarını belirtti. O, Abzehlerin onlara bir yer vermeleri konusunda umutsuz değildi. Ardından Pşıkuy Bey, bize burada insanlar üzerinden kurduğumuz otoritenin ve sahip olduğumuz prestijin benzerini, Abzeh bölgesindeki insanlar üzerinde de kurulmasının hem kendilerine Abzeh topraklarında bir yer sağlama hem de Çerkez kabileleri arasında mevcut olan bazı kan davaları ile anlaşmazlıkların çözümüne de yardımcı olacağına altını çizdi.⁴³

Longworth'un aktardığı bilgilerden, İngilizlerin Çerkez topluluklarını Ruslara karşı harekete geçirmek için Çerkez kabilelerinin önde gelen kişilerini ziyaret ederek bazı görüşmeler yaptıkları ve bu şekilde onlara hem psikolojik bir destek sağladıkları hem de Ruslara karşı onları daha etkin bir mücadeleye yöneltme hususunda bazı faaliyetler gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Fakat burada Pşıkuy Bey örneğinde olduğu gibi, Çerkez topluluklarının da onların bölgedeki varlığından istifade ederek kimi sosyal ve siyasi sorunlarına çözüm getirmeye çalıştıkları dikkat çekmektedir.

3. Çerkezlerin İngilizlere Yönelik İlgi, Beklenti ve Umutları

Longworth, Çerkez topluluklarının Ruslara karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesine İngiliz hükümetinin vereceği desteğe ilişkin beklenti ve umutlarına yapıtında geniş yer ayırır. O ilk olarak, katıldıkları Milli Meclislerden birinde bölgenin önemli isimlerinden olan Mansur Bey'in yaptığı bir konuşmada topraklarını işgal etmek üzere harekete geçen ve onları dize getirmek için elinden geleni yapan Ruslara karşı, İngiltere'nin müdahale edip etmeyeceğini ve bu konuda İngiltere'nin onlara nasıl bir umut vereceğini kendilerine sorduğunu söyler. Ardından seyyah, İngiliz hükümetinin Vixen olayına dair takındığı tutumun hem Rus ablukasının kalkması hem de onların bağımsızlığının tanınacağına yol açacağına güçlü bir şekilde inandıklarına vurgu yapar. Ancak bu yorumların sadece kişisel görüşleri olduğu ve Kafkasya'ya sadece kendi özel ilgi ve merakından dolayı geldiğini yineler. Fakat onun bu konuda Çerkezlere verdiği cevap çok tatmin edici bulunmamıştır. Zira onların etraflarını saran tehlike çok yakındadır ve kurtuluş ümidi ise belirsiz ve uzaktır. Bu nedenle Longworth'un bunu yapacak güç ve yetkisi olduğuna inandıkları için ondan kendileri ile daha açık bir şekilde konuşmasını istemişlerdir. Mansur Bey, Çerkezlerin bu beklenti ve umutlarına dair şunları söyler:

Davud Bey'in (David Urguhart) gelişinden sonra, tüm umutlarımız tamamen İngiltere üzerine odaklandı. Yakıp yıkmalar, akan kanlar ve öldürmelerle dolu tam olarak üç yıl geçti. Ancak tüm bu çekilen acılara ve ıstıraplar karşısındaki en büyük desteğimiz, onun varlığının yüreklerimizde yakmış olduğu umuttur. Elbette bize sözler vermedi. Ancak bazı tavsiye ve teşvikleri ile bizleri harekete geçirdi. Buradan ayrılırken, karşı karşıya kaldığımız bu haksızlık ve zulüm ve umutlarımızın açıkça ifade edildiği ve Çerkeziistan'ın kabile şefleri tarafından imzalanan bir mektubu da beraberinde götürdü. Bu mektubu bizzat İngiltere

43 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 137.

Kralı'na ulaştırma işini üstlendi. Kralınızın gücünü, büyüklüğünü ve alicenaplığını ve yine benzer koşullar altındaki kardeşlerimiz olan Mısır Memlûklarına göndermiş olduğu yardımları bildiğimizden, sonuçtan yahut bize gönderilen silahların bu kadar kısa süreli ve zayıf olacağından şüphe duyabilir miydik? Hayır! Ne gökyüzünden gelen bir haberci, Davut Bey'in gelişinin bize verdiği heyecanı verebilirdi, ne de herhangi biri, arkasında şu an ve gelecek için kalplerimizi cesaretlendirebilirdi. Şimdiye kadar çektiğimiz acılara rağmen, o güven tıpkı bir dolunay gibi açık, berrak ve güçlü bir şekilde azalmadan varlığını devam ettirmektedir. Ne bu toplantıya katılanlar arasında ne de Adıgey'de alacağımızdan emin olduğumuz bu yardımlar için minnettarlığımızı ifade ederek her türlü fedakârlığı yapmaktan çekinecek tek bir kişi bile yoktur. Atlarımız, silahlarımız, kölelerimiz, kendimiz ve hatta ailelerimiz onun emrindedir. Padişah'inkendisi bile bu topraklarda onun kadar saygı ile anılmıyor. Kendi öz çocuklarımız bile dualarında onun adını telaffuz etmeyi öğrendiler. O zaman sen de aynı samimi ruhla bize neler umut edeceğimizi söyle. Her ne kadar uzakta da olsa, burada huzurlu olacağımız ve güven içinde hayvanlarımızı otlatacağımız ve bize, tarlalarımızı süreceğimiz, evlerimizin yakılıp yıkılmayacağı ve çocuklarımızın kılıçtan geçirilmediği bir tarih ver.⁴⁴

Longworth'un de belirttiği gibi, İngilizlerin Rusların bölgede izledikleri yayılcı politikalara karşı Kafkasya'ya gösterdiği yakın ilgi, Çerkezistan'da olumlu bir etki yaratmış ve Çerkez topluluklarının Rus baskı ve tahakkümünden kurtulacakları yönünde bazı ümitler beslemelerine yol açmıştır. Buna ek olarak, İngiltere 19. yüzyılın hemen başında, yani 1807 yılında Kafkasya bölgesine ilgi göstermeye başlamış, ancak daha sonra ortaya çıkan kimi gelişmelerden ötürü bu yakın ilgiyi kesmek zorunda kalmıştır. Fakat Rusların bölgede izlediği yayılcı ve saldırgan politikalara bağlı olarak, ilgisini tekrar buraya yöneltmek zorunda kalmıştır. Böylece 1834 yılından itibaren İngiltere, İstanbul'da bulunan İngiliz büyükelçisi Ponsonby tarafından yürütülen bazı faaliyetler üzerinden Çerkezistan bölgesinde Kafkas toplulukları ile Rusya arasında süren savaş ve mücadelelere özel bir ilgi göstermeye başlamıştır⁴⁵. Ayrıca Çerkez topluluklarına karşı derin bir ilgi ve sempati besleyen ve onların bağımsızlıklarını kazanmaları yönünde bazı kamuoyu çalışmaları yapan Urguhart, Çerkezistan bölgesinin tarihte daha önce hiç olmadığı kadar batı için önemli bir yer haline geldiğini ve burada yaşayan toplulukların, yabancı bir gücün siyasi ve askeri desteği olmadan bağımsızlığını elde edemeyeceğini söyler. Zira bu toplulukların, oldukça zalim yöntemler kullanan Rus gemileri tarafından diğer ülkelerle bağlantı kurmaları ve tuz gibi temel besin maddelerine ulaşmaları bile engellenmektedir. Ancak savaş, kıtlık ve fakirliğe rağmen, bu kahraman ve cesur topluluklar yine de zalim olan işgalci Ruslara karşı eşit olmayan şartlar altında, Rus steplerinde çarın düzenli ordularını perişan ederek mücadele etmeye devam etmektedirler⁴⁶.

44 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 119-120.

45 Berkok, *a.g.e.*, s. 428.

46 *The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. VI, James Ridgway and sons, London 1837, s. 308-309.

Longworth'un bölgede ikameti esnasında tanıştığı bir diğer kişi, gerçek bir soylu olarak nitelendirdiği ve İngilizcede "Kurt" anlamına gelen Tongouse adındaki bir Çerkez olmuştur. Seyyah adı geçen bu Çerkez soylusu örneği üzerinden, Çerkezlerin topraklarını ziyaret eden İngilizlere karşı nasıl özel bir yakınlık ve bağlılık hissettiklerine ilişkin bazı önemli bilgiler verir. Çünkü kendilerinden önce bölgeye gelen Bay Stewart, savaş alanında tehlikeli bir şekilde yaralanan ve yaşayacağına dair pek umut olmayan bu kişiyi, bir sedye ile yanına getirterek onun sağlık durumu ile bizzat ilgilenmiştir. Bu nedenle Longworth, Tongouse'un Bay Bell ile kendisine karşı gösterdiği bağlılığın da en az o kadar güçlü olduğunu belirtir⁴⁷. Ona göre, Çerkezlerin gerek İngilizlere yönelik ilgisi gerekse İngiltere'nin bölgeye yapacağı müdahaleye yönelik taşıdıkları umutlar, onları oldukça popüler hale getirmiştir ve böyle cesur ve yiğit birisinin de doğal olarak kendileri gibi saygın ve seçkin insanlara karşı böyle bağlılık hissetmesi doğaldır. Tongouse'un kendilerine karşı göstermiş olduğu ilginin diğer bir nedeni ise, daha önce Rus dostları ile onun birtakım ilişkilere girmiş olmasının yarattığı güvensizliği, İngilizlerle kuracağı yakın ilişki sayesinde ortadan kaldıracığına inanmasıdır⁴⁸. Seyyahın verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, İngiltere'nin güçlü bir devlet olmasından kaynaklı olsa gerek, Çerkezler, Ruslara karşı verdikleri mücadelede, İngiltere'nin onları destekleyeceğine ve kendilerine her türlü yardımı yapacaklarına dair güçlü bir inanç taşımaktadırlar. Ayrıca İngilizlerle yakın ilişki kurmanın Çerkezler arasında adeta bir prestij olarak algılandığı ve bu nedenle İngiltere gibi güçlü ve saygın bir devlete ve onun mensubu olarak Çerkez topraklarına ziyaret eden İngilizlere yönelik özel bir yakınlık ve bağlılık duyulduğu dikkat çekmektedir.

Longworth ayrıca Semez'de geçirdikleri temmuz ayı boyunca Ruslar ve Çerkezler arasında önemli bir olayın meydana gelmediğini, Rusların Pşat'ta kale inşa etme işi ile meşgul olduklarını ve tıpkı Çerkezler gibi pasif durumda olduklarını yazar. Fakat Çerkezlerin hem kendi elçilerinden aldıkları mektuplarla hem de Vixen meselesinin çözümü ile ilgili ortaya çıkan gelişmelerin etkisi ile dışarıdan bir yardım geleceğine dair umutlarının güçlenmesi ile birlikte, enerjilerini kendi iç işleri ile ilgili yapmaları zorunlu olan işlere yöneltmediklerini ve bu konuda isteksiz davrandıklarını belirtir⁴⁹. Verilen bu bilgilerden Çerkezlerin tüm beklenti ve umutlarını yabancı bir müdahaleye bağladıkları ve yapmaları zorunlu olan kimi iç meselelerine dahi odaklanmadıkları anlaşılmaktadır. Zira Longworth, yetki ile donatılmış daimi bir meclisin kurulması ve küçük de olsa düzenli bir askeri gücün oluşturulmasının yapılması zorunlu şeyler arasında yer aldığı ve bunun Çerkez toplulukları açısından oldukça önemli olduğuna vurgu yapar. Yine Türklerin Çerkezleri koruma ve himaye etme görevinden çekilmesini bazı reform destekçileri, Çerkezlerin asiliklerinden kaynaklandığı şeklinde yorumlamışlar ve bunu kendi faydalarına olacak şekilde iyileştirmenin tek yolunun ise,

47 Longworth, *a.g.e.*, I, s. 264.

48 Longworth, *a.g.e.*, I, s. 264-265.

49 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 27-28.

İngiltere'nin desteğini elde etmenin yanı sıra yapmaları gereken ancak inatçı bir şekilde reddettikleri zorunlu şeyleri yapmayı kabul etmek olduğunu fark etmişlerdir⁵⁰. Anlaşılan o ki; Çerkezler, bölgede Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi ile birlikte kendilerini Ruslara karşı himaye edecek güçlü bir devlet arayışı içine girmişler ve 19. yüzyılda tüm dünyada emperyal bir güç haline gelen İngiltere'nin desteğini kazanmanın kendileri açısından önemli bir kazanım olacağını düşünmüşlerdir. Bu bağlamda Longworth, bu toprakların tarihinde her daim hatırlanacak ve tarihsel bir dönüm noktası olan olayın 1834 yılında David Urguhart'ın bölgeye gelmesi ile ortaya çıktığının altını çizer. O, Urguhart'ın bölgeye gelişinin Çerkezler üzerinde yarattığı etkinin yanı sıra onlarda doğurduğu beklenti ve umutlara dair şu saptamalarda bulunur:

İşte bu tarihte, onları ziyaret eden ilk İngiliz olan Bay Urguhart, tıpkı beklenmedik bir zamanda Hızır gibi, Turquoise adlı filikadan karaya inerek Anapa düzlüklerinde toplanmış olan kalabalığa bir konuşma yaptı. Urguhart bu kalabalığa İngiltere'nin onlara vereceği destekle ilgili elinden gelen her şeyi yapacağına dair söz verdi. Ancak bunun sağlanması için, pek çok Çerkez kabilesi ile kabileler arasında süren kan davaları ile yağmacılık hareketlerinden uzak durulması gereklidir. Aynı zamanda Ruslar onlara saldırmayı devam ettikçe, onlarla başlatılan ticari faaliyetlere bir son verilmesi gerekmektedir. Zira bu tür ticari faaliyetlerin, Çerkezler için atılan bir yem olduğu ve kötü niyetler taşıdığı çok açıktır. Bu konuşmanın halk üzerinde yarattığı etki, Urguhart'ın beklediğinden daha çabuk ve etkili oldu. Aceleci bir el tarafından etrafa serpiştirilen tohumlar, tarihte başka bir örneği olmayacak şekilde hızlı bir şekilde büyüyerek verimli bir hasadın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Rus ajan ve casusları ile ülkenin dolup taşmasına neden olan Anapa ile olan ticarete hemen bir son verildi. Ruslarla kurulacak her türlü ilişki ağır cezalar getirilerek yasaklandı. Fakat sadece bu tedbirler alınmadı, aynı zamanda kendilerine tavsiye edildiği gibi, ülkede daha iyi bir düzen tesis etmek için bütün halkın yemin etmesi için de kolları sıvadılar.⁵¹

Görüldüğü gibi Urguhart'ın bölgeye gelişi, Çerkezler arasında büyük bir heyecan ve beklenenden daha çabuk ve güçlü bir etki yaratmıştır. Ayrıca bu ziyaretle birlikte, Çerkezlerin İngilizlerden alacakları destek ve yardıma dair umutları daha da artmıştır. Urguhart'ın aslında başka önemli özellikleri de vardı. Söz gelimi o, kuzeybatı Kafkasya'da Dağlı topluluklarla uzun süreli yakın ilişkiler kurmayı başaran Avrupalılardan birisi idi. Buna ek olarak, seyyahın da belirttiği gibi bölgeye gelen ilk İngiliz olduğu için Dağlı topluluklar tarafından, saygı ve itibar görmüştür. 1834 yılında Kafkasya'nın kuzeybatısına, özellikle de Karadeniz kıyılarına gelen Urguhart, bu ziyaretini aslında kendi başına gerçekleştirmişti ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından kendisine henüz resmi bir görev verilmemişti⁵². Ancak

50 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 252.

51 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 253-254.

52 Ancak başka bir kaynaktan, Çerkezlerin Davud olarak isimlendirdiği David Urguhart'ın, 1834 yılında İngiliz gizli servisi tarafından özel bir görevle Kafkasya'ya gönderildiği belirtilmektedir. Hatta Urguhart, Amerikan Devrimi'nin hemen ardından, yeni oluşturulan İngiliz gizli servisinin kurucusu olan Jeremy Bentham'ın himayesi altındadır. Bu nedenle Urguhart, 1833 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmiş ve buradan

birkaç günden fazla sürmeyen bu gezi, Dağlı topluluklarla Batılılar arasında, tüm Kafkas savaşları boyunca en ünlü karşılaşma olarak varlığını sürdürecektir⁵³. Yine bölgeye daha sonra gelen ve tıpkı Urguhart gibi Çerkezlere sempati duyan seyyahların gezi notlarında, Urguhart'ın bölge halkı üzerinde bıraktığı derin etkiyi iki açıdan gözlemlemek mümkündür. İlk olarak Urguhart, Batı dünyası ile Kafkas toplulukları arasında bir iletişim kanalı açmayı başarmıştır. Urguhart ile Dağlı kabile liderleri arasında kurulmuş bu yakın ilişki, sonraki yıllarda da devam etmiştir. Kafkas topluluklarının Rusya karşısında cesurca sürdürdükleri mücadeleye sempati duyan diğer İngilizler de burada Longworth ve Bell örneğinde olduğu gibi, tüm Kuzey Kafkasya'da silah desteğinin yanı sıra manevi ve siyasi destek sağlayarak, Urguhart'ın ayak izlerini takip etmişlerdir. İkinci olarak o, bölgede Kafkas topluluklarının siyasi ve askeri güçlerini bir araya getirerek düşmana karşı birleşmelerini sağlamıştır. Onun bu başarısının Kırım Savaşı sonrasına kadar Rusların kuzeybatı Kafkasya'yı işgal etmesini geciktirdiğini söylemek mümkündür⁵⁴.

Longworth eserinde, Ruslara karşı yardım alabileceklerini düşündükleri İngilizlere Çerkezlerin gösterdikleri yakın ilgi ile buna bağlı olarak, diğer yabancı ülkelere nazaran İngiltere'nin Çerkezt toplulukları üzerinde sahip olduğu nüfuzu anlamamıza yardımcı olabilecek bazı önemli bilgiler de verir. Ona göre, Ruslara karşı yapılacak akınların ertelenmemesi için bölgedeki savaşçılar, nüfuzlarını kullanarak kabile reisleri ile görüşmeleri yönünde onlardan talepte bulunurlar. Ancak konu liderlerle görüşülmesine rağmen, kabile liderleri tıpkı bir önceki yıl izledikleri politika gibi, Ruslara karşı herhangi bir saldırıda bulunmamak ve savunmada kalmak yönünde bir yol izlemeye kararlıdır. Nitekim Çerkezler ancak böyle bir yöntem ile hem dostlarına hem de düşmanlarına saldırgan olmadıklarını göstermek istemektedirler. Seyyah, Çerkezlerin böyle davranmalarının asıl nedeninin ise, onların elçisi olan Sefer Bey aracılığı ile İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Ponsonby'den gönderilen mektup

---

İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'nun yanı sıra İngiliz Kralı'nın özel sekreteri olan Sir Herbert Taylor'a düzenli olarak raporlar göndermiştir. Aynı zamanda Urguhart'ın Türkiye'ye yaptığı bu ilk ziyaret, 1833 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ve Rusya'nın stratejik olarak Çanakkale Boğazı'nın kontrolünü eline geçirdiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Joseph Brewda - Linda de Hoyos, "The History of Britain's 'Great Game' in Caucasus, Central Asia", *Executive Intelligence Review*, XXVI/36 (1999), s. 24. David Urguhart'ın İstanbul'a özel bir görevle gelmesi ve burada yürüttüğü bazı faaliyetlere dair bkz. Nazan Çiçek, "Hayal Edilmiş Bir Coğrafyada Ezber Bozan Bir Oryantalist", *Toplum ve Bilim*, sayı 130 (2014), s. 115.

- 53 Charles King, "Imagining Circassia: David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism", *The Russian Review*, 66 (2007), s. 2-19. King ayrıca Urguhart'ın bölgeye ilk ayak basan İngiliz olduğu şeklinde öne sürülen iddianın büyük bir olasılıkla yanlış olduğunu ve bunun sadece Urguhart'ın Çerkezler arasında gördüğü saygı ve itibarı örneklemek için ortaya atıldığını öne sürmektedir. King, a.g.m., s. 12.
- 54 King, a.g.m., s. 12-13. 1837 yılında bölgeden gönderilen bir raporda, Çerkezlerin kendilerine gerekli miktarda silah ve mühimmat yardımı yapılması durumunda, herhangi bir askeri destek olmadan Sohumkale ve diğer kaleleri hiç zorlanmadan Ruslardan geri alabilecekleri belirtilmektedir. Buna ek olarak, raporda, Çerkezlerin İngiltere'den talep ettikleri bu şeyin, onların aslında Ruslara karşı ne kadar ciddi bir direniş gösterdiklerinin önemli bir işareti olduğunun ve Ruslara karşı direnen Çerkezlerin bölgede oldukça yeterli sayıda bulduklarının ve kabile reislerinin Ruslara karşı direnmek için birleştiklerinin altı çizilmektedir. *The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. V, James Ridgway and sons, London 1837, s. 24.

olduğunun altını çizer. Longworth, Ponsonby'nin mektubunda Çerkezlere Rus generali ile barış yapmak için bazı girişimlerde bulunmalarının ve Rusların Kuban'ın gerisine çekildikleri takdirde hiçbir şekilde Ruslara karşı saldırıda bulunmayacakları yönünde söz vermelerinin tavsiye edildiğini yazar. Devam eden satırlarda, bu mektupla birlikte gerçekten İngiltere'nin himayesi altında olduklarına inanmaya başlayan Çerkezlerin verilen bu talimat ve tavsiyeleri büyük bir ciddiyetle yerine getirmeye çalıştıklarını ve böylece Ruslara karşı her türlü baskın hareketinden de vazgeçtiklerini belirtir. Longworth, İngiltere'nin etkisi ile Çerkezler tarafından benimsenen bu yönteme dair şu çarpıcı bilgileri verir:

Tüm bunlar karşısında, bizim hem bir İngiliz hem de bir Çerkez dostu olarak içinde bulunduğumuz durum gerçekten zordur. Çünkü eğer mektupta sözü edilen şey doğru çıkar ve bu İngiliz hükümeti tarafından resmi olarak benimsenirse, Çerkezlerin izlediği yol gerçekten akıllıca ve diplomatik olacaktır. Ancak tüm bunlar gerçek değilse, Çerkezler istismar edilmiş olacaklar ve izlemiş oldukları bu yolun acısını çekeceklerdi. Şu an İngiltere'den gelen resmi bilgiler, bizi ikincisinin gerçekleşeceğini düşündürtirse de, Lord Ponsonby'den gelen mektuba güvensizlik duyduğumuzu açıklamak ciddi sorunlar doğurabilirdi. Yine eğer bu İngiliz hükümeti tarafından resmi olarak onaylanmamışsa, böylesi rezil manevraları Lord Ponsonby'e atfederek, sadece Doğudaki son İngiliz nüfuzunun etkilerini tamamen ortadan kaldıracığı gibi, aynı zamanda birtakım yanlış bahaneler altında tüm sene düşmana karşı hiçbir saldırıda bulunmamak neticesinde Rusların ilerlemelerinin önünü açtığını da kabul etmek anlamına gelecekti.⁵⁵

Longworth'ün verdiği bilgilere bakılırsa İngiltere, Çerkezleri Rusya'ya karşı herhangi bir yağma ve akın yapmaktan alıkoymaya çalışan bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durum, aslında İngiltere'nin Rusya'ya karşı daha etkin bir politika izlemesini isteyen ve bu yönde Çerkez topluluklarının İngiliz hükümeti tarafından desteklenerek Ruslarla mücadele edilmesini arzulayan Longworth'ü rahatsız etmiş gibi gözükmektedir. Ancak seyyah, birtakım ciddi sorunlara yol açacağını düşündüğü için bunu açıkça ifade edememiştir. Gerçekten de daha önce sözü edilen Vixen olayına bağlı olarak İngiltere ve Rusya arasında artan siyasi gerilim, her iki ülkeyi savaşın eşiğine getirirse de İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın kendisine vereceği desteğe dair bazı kuşkları olması nedeni ile Rusya ile bir savaşa girmeyi göze alamamıştır. Zira Avusturya başbakanı Metternich, daha sonra İngiltere'den yana olan tavrını değiştirmiş, adı geçen Vixen olayında Rusların haklı olduğunu söyleyerek ortaya çıkan siyasi gerginliğin, Urguhart ile İngiliz büyükelçisi olan Ponsonby'den kaynaklandığını belirtmiştir. Değişen siyasi duruma bağlı olarak Palmerston, 23 Mayıs 1837 tarihinde İngiltere'nin Moskova elçisi olan Durham'a gönderdiği yazıda, Vixen gemisine el konulan limanın Edirne antlaşması ile Ruslara geçtiği ve bu limanın bir Rus kalesi ile içindeki garnizon tarafından kontrol edildiği göz önüne alındığında, İngiliz gemisine Ruslar tarafından el konulmasına dair Rusları suçlayacak ellerinde yeterli bir delil bulunmadığını belirtmiştir. İngiltere'nin Rusların bölgedeki siyasi hâkimiyetini tanımaları, birtakım kayıplarının Ruslar tarafından karşılanması

55 Longworth, *a.g.e.*, II, s. 298-299.

ile olmuştur. Söz gelimi Rusya, daha önce el koyduğu Lord Charles Spencer gemisi için 100 İngiliz Sterlini tazminat ödemeyi kabul ederken Vixen gemisi ile birlikte gelenlerin suçlu, İngiltere Devleti'nin ise suçsuz olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca Rusya İngiltere'ye gümrük vergilerinde indirim yaparak taviz vermek zorunda kalmıştır⁵⁶. Dolayısıyla İngiltere ilk olarak Urguhart, Lions, Stewart, Bell ve Longworth gibi kimi İngilizleri bölgeye göndererek Çerkez toplulukları ile irtibata geçmelerini sağlamış ve böylece Rusların bölgede izledikleri saldırgan ve yayılcı politikalarını, Çerkez topluluklarını Ruslara karşı örgütleyerek ve savaşa teşvik ederek etkisiz hale getirmek yönünde bir politika izlemiştir. Ancak Avrupa devletlerinden gerekli desteği alamayınca izlemiş olduğu politikayı değiştirmek zorunda kalmış, karşılıklı tavizler vererek Ruslarla anlaşma yapmayı tercih etmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki eski siyasi gücünü kaybetmesi ile birlikte, Ruslara karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesinde İngiltere'nin kendilerini himaye edeceği yönünde umut ve beklenti içinde olan Çerkez topluluklarında büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Ancak Çerkezler bölgede Ruslara karşı vermiş oldukları bağımsızlık savaşını, 19. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Şeyh Şamil'in Ruslar tarafından esir edilmesine kadar sürdürme kararlılığından vazgeçmemişlerdir.

Sonuç

İngiliz gazeteci Longworth, 1837-1838 yılları arasında Çerkezler arasında bir yıl yaşamış ve bu ikameti esnasındaki gözlem ve incelemelerini ayrıntılı bir şekilde kayıt altına almıştır. Seyyahın bölgeyi ziyareti sırasında, Çerkezlerin Yakup adını verdikleri kendisi gibi İngiliz olan tuz tüccarı Bay Bell ile yine Çerkezlerin İngiliz Nadir diye isimlendirdikleri kişi de bölgede bulunmaktadır. Longworth, adı geçen kişiler ile birlikte Çerkezler arasında yürüttükleri faaliyetlere dair yapıtında oldukça geniş bilgilere yer verir. Bu bilgilerden, İngilizlerin Rusların güneye inme politikaları kapsamında bölgede yürüttükleri saldırgan ve yayılcı politikalarından oldukça rahatsız oldukları ve bu nedenle Longworth ve Bell üzerinden Çerkez topluluklarının önde gelen kişileri ile irtibata geçerek, onları Ruslara karşı örgütledikleri ve onlara bu konuda her türlü desteği vermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ancak Longworth ve beraberindeki İngilizlerin, bu desteği herhangi bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vermemek için dolaylı ve diplomatik bir şekilde yaptıkları dikkat çekmektedir. Bu yüzden Çerkezlere bölgeyi ziyaretlerinin herhangi bir resmi kanalla gerçekleşmediğini söylemektedirler. Longworth, her ne kadar bölgedeki varlıklarının tamamen bireysel ve Çerkezlerin haklı mücadelesine destek vermek için gönüllü olduğunun altını çizse de onların, İngiliz hükümetinin bilgisi dâhilinde bölgeye geldikleri ve hem Rusların bölgedeki siyasi konumuna dair bilgi elde etmeye hem de Çerkez topluluklarının güçlerini Ruslara karşı birleştirmelerini sağlayarak onları organize etmeye çalıştıkları açıktır. Ayrıca İngilizlerin bölgeye gelirken yanlarında Çerkezlerin ihtiyaç duydukları barut ve silah gibi şeyleri getirmeleri ve bunu hediye adı altında onlara

56 Kasimov, *a.g.e.*, s. 136-138; Luxembourg, *a.g.e.*, s. 161-162.

dağıtmaları oldukça ilgi çekicidir. Yine Çerkezlerin 1834 yılında bölgeyi ziyaret eden ve sadece birkaç gün kalan Urguhart'ın ziyaretine büyük önem atfettikleri ve bu bağlamda ondan sonra gelenlere de büyük bir ilgi, alaka ve saygı gösterdikleri dikkat çekmektedir. Bu sebeple Çerkezlerin İngiltere'den alacakları destek ve yardımı elde etmek için gönderilen mesajlarda kendilerinden yapılması istenen şeyleri sorgulamadan, harfiyen yerine getirmeye çalıştıkları gözlenmektedir. Daha da önemlisi, Çerkezler İngiltere'nin vereceği destek ve yardıma o kadar inanmışlardır ki; her ne kadar Longworth, bunun doğru bir karar olmadığını düşünse de Ponsonby'nin Ruslara karşı saldırmaktan vazgeçerek pasif duruma geçmeleri yönündeki tavsiyelerine uymuşlar ve onlarla barış yapmanın yollarını aramışlardır. Ancak daha sonra İngiltere Batı'dan istediği desteği göremeyince, Rusya'ya karşı izlediği politikada değişikliğe gitmiş ve karşılıklı bazı tavizler verilmesi yolu ile Rusya ile anlaşma yolunu seçmiş ve bu durum, Çerkezleri hayal kırıklığına uğratmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akan, Mertcan, "Batılı Bir Oryantalistin Gözünden Rusya ve Kafkasya", *Karadeniz Araştırmaları*, sayı 38 (2013), s. 29-53.
- Aydın, Mustafa, "Çerkes Kıyılarında İngilizler 1829-1837)", *Tarih Dergisi*, sayı 38 (2003), s. 79-100.
- Bell James S., *Residence in Circassia During the Years 1837-1838-1839*, I, Bradbury and Edwards, London 1840.
- Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, 1958.
- Beydilli, Kemal, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA*, XXVI, 524-527.
- Boulger, Charles, *England and Russia in Central Asia*, II, W. H. Allen&Co., London 1879.
- Brewda, Joseph - Linda de Hoyos, "The History of Britain's 'Great Game' in Caucasus, Central Asia", *Executive Intelligence Review*, XXVI/36 (1999), 24-27.
- British Diplomacy Illustrated in the Affair of "Vixen"*, Curie and Bowman, New Castle 1839.
- Çetin, Halil, "1863-1873 Döneminde Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", *Bilig*, XV (2000), 1-14.
- Çiçek, Nazan, "Hayal Edilmiş Bir Coğrafyada Ezber Bozan Bir Oryantalist", *Toplum ve Bilim*, 130 (2014), 110-136.
- Doğan, Orhan - Aysel Erdoğan, "XIX. Yüzyılda İngiliz Sömürgeciliğinde Hindistan'ın Yeri ve Önemi", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (3), 2017, 839-847.

- Efe, Haydar, “Osmanlı’nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya’nın ‘Sıcak Denizlere İnme Politikası’ Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, IX/17 (2018), 297-334.
- Gammer, Moshe, *Muslim Resistance to the Tzar, Shamil and the conquest of Chechnia and Daghestan*, Frank Cass, Great Britain 2004.
- Gökçe, Cemal, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1979.
- Henze, Paul, “Russia and the Caucasasia”, *Perception*, (June-August) 1996, 53-71.
- Henze, Paul, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç: 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1985.
- İpek, Nedim, “Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri”, *Türkiyat Mecmuası*, XX (1997), 273-313.
- Kasımov, Ali - Hasan Kasımov, *Çerkes Soykırımı*, çev. Orhan Uravelli, Takav Matbaası, Ankara 1995.
- Kemaloğlu, Muhammed, “Kafkasya Tarihi, Geçmiş Etnik ve Dini Yapısı, Terekeme (Karapapah) Türkleri”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı 32 (2012), 1-17.
- Khoon, Yahya, “Prince of Circassia”: Sefer Bey Zauko and the Circassian Struggle for Independence”, *Kafkasya Çalışmaları*, I/1 (2015), 73-97.
- King, Charles, “Imagining Circassia: David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism”, *The Russian Review*, 66 (2007), 2-19.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’ye Kadar)*, TTK, Ankara 1993.
- Kuş, Ayşegül, “The Projections of the English Politics in the Caucasasia /Central Asia and the Black Sea Against the Russian Expansionism in the 19th Century in the Works of Edmund Spencer”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, XIII/26 (2019), 415-438.
- Kuş, Ayşegül, *Batılı Seyyah ve Araştırmacıların Gözüyle 19. Yüzyılda Kafkasya*, Serander, Trabzon 2019.
- Longworth, John A., *A Year among the Circassians (1837-1838)*, Henry Colburn, London 1840; aynı eser, *Kafkas Halklarının Özgürlük Mücadelesi*, çev. Sedat Özden, Rey Yay., Kayseri 1996.
- Luxembourg, Norman, *İngilizlerin Rusya’yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, çev. Sedat Özden, Kayhan Yayınları, İstanbul 1998.
- Mahmut Bi, *Kafkasya Tarihi*, Berkan Yay., Ankara 2011.
- Öztürk, Mustafa, “Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikası Üzerindeki Etkileri (19. Yüzyıl)”, *Türk Dış Politikası*, II, ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu, İstanbul 2008, s. 348-381.
- The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. I, James Ridgway and sons, London 1836.
- The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. II, Ridgway and sons, London 1836.
- The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. III, James Ridgway and sons, London 1844.
- The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. IV, James Ridgway and sons, London 1836.
- The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. V, James Ridgway and sons, London 1837.
- The Portfolio: A Collection of State Papers*, Vol. VI, James Ridgway and sons, London 1837.
- Saray, Mehmet, “Türkistan’da Rus-İngiliz Rekabeti”, *Tarih Dergisi*, sayı 34 (1983-84), 397-417.
- Saydam, Abdullah, “Rusların Kafkasya’yı İşgali”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, V (1990), 240-257.

- Şaşmaz, Musa, “Longworth’s Mission to Circassia in 1855”, *OTAM*, sayı 10 (1999), 219-241.
- Tellioglu, İbrahim, “İngilizlerin Kafkasya ile İlgili İlk Gözlemleri”, *Turkish Studies*, X/9 (2015), 445-456.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1971.
- Uçarol, Rıfat, “Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1839’a Kadar Osmanlı İmparatorluğu”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XI, Çağ Yay., İstanbul 1989, s. 180-428.
- Webster, Charles, “Urquhart, Ponsonby and Palmerston”, *The English Historical Review*, LXII/244 (1947), 327-351.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, “Kuzey Kafkasya’nın Uluslararası Lideri: Sefer Zaniko”, *Bilig*, sayı 76 (2016), s. 59-85.
- Yakubovsky, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.
- Yeşilot, Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 36 (2008), 187-199.
- Yüksel, Sinan, *Rusların Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.
- F.O. 424, *Further Papers Respecting the Tariff of 1839 with the Porte*.

